

TIETEELLINEN REALISMI JA MARXISMI¹

1. Kaksi traditiota

Tässä esseessä tarkastelemme kahta erityyppistä traditiota. Niiden erillaisuutta voisi ehkä luonnehtia sanomalla, että kun tieteellisen realismin identiteetti filosofisena traditiona rakentuu yhteisen kantateesin varaan, marxismin identiteetti perustuu ainakin osittain yhteiseen kantaisään. Molemmat traditiot ovat varsin laiveita, monimuotoisia ja heterogeenisiä: niiden sisään mahtuu monenlaisia kapeampia virtauksia ja koulukuntia.

Traditioiden tarkasteleminen yhdessä perustuu näkemykseen, että niiden filosofisessa sisällössä on runsaasti kiinnostavia ja vertailun kannalta lupaavia kosketuskohhtia. Aikaisempia tieteellisen realismin ja marxismin vertailuja ei juuri ole tarjolla, minkä vuoksi tässä kirjoituksessa tyydytään lähinnä kosketuskohhtien varovaiseen tunnusteluun. Aloitan tiiviillä yleiskatsauksella tieteelliseen realismiin ja marxismiin.

Tieteellinen realismi

Nykyisin tieteellinen realismi yleensä mielletään yhtenä jälkipositivistisena virtauksena tieteen filosofiassa. Se voidaan kuitenkin määrittää myös puhtaasti sisällöllisesti, jolloin se saa ylihistoriallisemman olemassaolon. Tällaisesta luonnehdinnasta on kysymys, jos sanomme esimerkiksi, että tieteellisen realismin mukaan *tieteelliset teoriat ovat objektiivisen todellisuuden kuvauksia ja sellaisina parasta mitä voimme toivoa*. Näin luonnehdittuna tieteellinen realismi suuntautuu monenlaisia idealismien, empirismin ja irrationalismin muotoja vastaan, mutta sallii lukuisia keskenään vaikeasti yhteensovittavia täsmennyksiä tai tulkintoja. Tieteellisen realismin perinteen juuret tässä mielessä voimme jäljittää kauas filosofian ja tieteen historiaan, Aristoteleesta Newtoniin, Galileista Helmholtziin.

¹ Olen kiitollinen Ilkka Niemiudolle, Ilkka Patoluudolle ja Raimo Tuomelalle, jotka ovat kommentoineet tämän kirjoituksen aikaisempaa versiota.

Mistään yhtenäisestä, koulukuntaa muodostavasta traditiosta — traditiosta vahvassa mielessä — ei ole ollut kysymys.

Tästä näkökulmasta se tieteelliseksi realismiksi sanottu virtaus, joka on vaikuttanut lähinnä anglosaksisessa maailmassa — Yhdysvalloissa, Englannissa, Australiassa — 1950-luvulta lähtien, merkitsee vain vanhan perinteen rehabilitaatiota tai renessanssia. Tällaisena se ottaa kriittisesti mittaa murenemassa olevasta positivistisesta tieteenäkemyksestä ja sen vaihtoehdoksi tarjoutuvista niin ikään uudelleen orastavista idealistisista, konventionalistisista ja pragmatistisista suuntauksista (Kuhn, Laudan, van Fraassen, Dummett, Rorty jne.).

Kilvan näiden suuntausten kanssa tieteellinen realismi pyrkii muun ohessa muotoilemaan omia ratkaisuehdotuksiaan eräisiin positivistisen empirismin jälkeensä jättämiin — ratkaisua vaille jääneisiin — tieteenfilosofisiin ongelmiin. 1970-luku oli tieteellisen realismin vahvan nousun aikaa, joka jatkuu yhä. Suuri osa tieteenfilosofian nykyisistä kysymyksenasetteluista määräytyykin — positiivisessa tai negatiivisessa — suhteessa tieteelliseen realismiin.

Tieteelliset realistit eivät vieläkään muodosta mitään koulukuntaa, vaan kyseessä on pikemminkin koulukuntien ja erivivahteisten yksityisyyttäjäjen kirjava kokoelma. Muutaman vakiintuneemman nimen poimiminen jatkuvasti kasvavasta joukosta saa käydä esittelystä.

Yhdysvaltalainen Wilfrid Sellars on rakentanut kattavaa ajatusjärjestelmäänsä jo 1940-luvulta lähtien jatkaen näin edeltäjiensä (mm. isänsä Roy Wood Sellarsin) aloittamaa kriittisen realismin projektia. Sellarsin vaikeaselkoinen filosofia on synnyttänyt oman keskustelutraditionsa, ja sillä on ollut koulukuntaa muodostavaa voimaa. Hänen oppilaistaan ja työnsä kehittäjistä on mainittava ainakin Jay Rosenberg ja Paul Churchland. Sellarsilaisen realismin filosofianhistoriallisiin lähteisiin kuuluvat mm. Kant ja pragmatismi.

Yhdysvaltalaisen realismin kirjo on laava. Maurice Mandelbaum on tutkinut mm. havainnon teoriaa, myös kriittisen realismin perinteessä. Marx Wartofsky on historiallista epistemologiaansa kehitellessään liikkunut laajalla alueella, yleisestä metafysikasta psykologian ja fyysiikan kysymyksiin. Ian Hacking on kirjoittanut mm. todennäköisyydestä ja tieteellisen kokemuksen filosofisista kysymyksistä. Clark Glymour on tutkinut tieteellisen testaamisen ja evidenssin luonnetta. Richard Boyd on kehittänyt dynaamista ja naturalistista tietoteoriaa. David Bohm tunnetaan kvanttifysiikan realistisena tulkitsijana. Hilary Putnam on äskettäin tullut kuuluisaksi antirealistisella itsekritiikillään.

Kanadaan kotiutunut Mario Bunge on jo pitkään rakentanut omaa kokonaisfilosofiaansa formaalien estystekniikkojen avulla realismiin pe-

rustalle. Hänet tunnetaan mm. emergentin materialismin ja systeemionologian kannattajana. Australialaan on muodostunut erityisen vahva, materialismin taipuvainen realismin perinne, jonka edustajista on mainittava ainakin J. J. C. Smart, D. M. Armstrong ja C. A. Hooker. Aristotelistä perinnettä jatkaa englantilaisen Rom Harrén realismi, jota hän on soveltanut luonnontieteiden ja sosiaalipsykologian tutkimiseen. Hänen oppilaansa Roy Bhaskar on kehittänyt samantapaista realismia sekä yleisenä että yhteiskuntatieteisiin sovellettuna filosofiana. Sekä Harré että Bhaskar ovat kunnostautuneet erityisesti empiristisen kausaation käsitteen kriittikkoina ja sen realistisen vaihtoehdon muotoilijoina. Väljästi luonnehdittu tieteellisen realismin alue on laava: sille mahtuu monilta osin esimerkiksi Karl Popperin skeptisesti sävyttynyt filosofia.

Marxismi

Vähintään yhtä monivivahteinen on marxismin perinne. Mutta kuten nimikin jo antaa ymmärtää, kyseessä on traditio erilaisessa mielessä: marxismin identiteetti perustuu yhteisen kantahahmon — *Karl Marxin* — kirjoituksiin, jotka muodostavat jonkinlaisen kuhmilaisen eksemplaarin, tieteellisen käytännön arkkityyppisen esikuvan. Marxismin traditio — sen alle kirjoittuvien virtausten kokoelma — rakentuu noiden kirjoitusten tulkintojen ja kehittelyjen varaan.

Vaikka tällä piirteellä on yhtenäistäväkin rooli, se on samalla omiaan ruokkimaan tradition heterogeenisuutta, sillä Marxin oma tuotanto ei tarjoa eheää tulkintapohjaa: hän ei saanut työtään päätökseen, ja monien mielestä hänen varhais- ja myöhäistuotantoaan on vaikea ellei täysin mahdoton sovittaa yhteen. Suuri osa myöhemmästä Marxin juurtuvasta filosofiaasta on saanut virikkeitä myös muista lähteistä, mikä sekkin on ollut omiaan lisäämään moninaisuutta marxismin sisällä ja myös hämärtämään sen rajoja.

Marxismin suhde filosofiaan ylipäätään on monesti todettu ongelmalliseksi. Kaksi marxismin laajaa ja sisäisesti heterogeenista virtausta kuitenkin tunnustautuu marxilaisen filosofian edustajiksi.

Yksi niistä juurtuu mannermaisena käytännöllisen filosofian humanistis-romanttiseen ja (luonnon)tieteellisen rationaalisuuden vastaiseen perinteeseen ja keskittyy Marxin varhaistöiden — ennen kaikkea *Taloudellisten filosofisten käsikirjoitusten* (1844) — inspiroimana jonkinlaisen filosofisen antropologian rakenteluun. Toinen, dialektinen materialismi, nojautuu taas Friedrich Engelsin myöhäiskirjoituksiin — *Anti-Dühringiin* (1878) ja *Luonnon dialektiikkaan* (1876–1886) —, joilta se on perinyt

tieteelle myönteisemmän asenteen sekä tutkimusprojektin, jossa on sekä luonnonfilosofia että tieteentilfilosofia sävyjä. Muiden marxismin virtausten identiteetti filosofiana on hämälampi tai perustuu perinteisen filosofiakäsityksen radikaaliin modifiointiin.

Dialektisen materialismin varhaisiin kehittäjiöihin kuuluvat Engelsin ohella venäläiset Georgi Plehanov ja V. I. Lenin. Filosofianhistoriallisiksi lähteikseen se tunnustaa esimarxilaisen materialismin (Holbach, Feuerbach) ja dialektiikan (Hegel).

Eraat marxismin koulukunnat tai virtaukset ovat enemmän kantilaisuuteen kallellaan. Näin on laita vuosisadan alun *austromarxismin* sekä myöhempien italialaisten Galvano della Volpen ja Lucio Collettin ajattelun. Molemmat korostavat marxismin tieteellistä luonnetta sekä moraalilun ja tieteen erillisyyttä.

Hegelin vaikutus marxismin on ollut moninainen. Unkarilaisen György Lukácsin, italialaisen Antonio Gramscin ja saksalaisen Karl Korschin käytäntöpainotteinen dialektinen filosofia 1920-luvulla on yksi esimerkiksi. Lukácsin vieraantumisen ja emansipaation filosofia rakentuu paljolti Hegelin *Hengen fenomenologialle*.

Marxin varhaiskirjoituksille ominainen ja niihin nojautuva ihmisen vieraantumisproblematiikka nousi esiin 1950- ja 60-luvuilla ns. humanistisen marxismin muodossa. Ranskassa Henri Lefebvre on tärkeä nimi, samoin — lähempänä eksistentiaalisia ja fenomenologiaa — Sartre ja Merleau-Ponty. Jugoslaviassa esiintyi ns. praxis-koulukunta, joka on saanut virikkeitä esimerkiksi pragmatismista (Marković) ja Heideggerilta (Petrović).

Humanismin ja hegeliläisyyden kriittikkona astui vaikutusvaltaiseen asemaan 1960-luvulla Louis Althusser, joka hylkäsi filosofisen antropologian ja rakensi oman marxismin versionsa ranskalaisen strukturalismin perinteelle. Tuloksena oli tiukasti marxismin tieteellistä luonnetta korostava oppirakennelma. Saksassa oli jo 1920-luvulla muodostunut ns. *Frankfurtin koulukunta* »kriittisine teorioineen» — Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, myöhemmin Jürgen Habermas ja muut —, joka on saanut vaikutteita mm. freudilaisuudesta. Sen asema on viime vuosina jälleen voimistunut marxismin piirissä. Tuoreemman saksalaisen panoksen tarjosi 1970-luvun alkupuoliskolla ns. *paäomaloginen* suuntaus, joka esitti uusia Hegelin *Logiikan tieteeseen* nojautuvia tulkintoja »kypsan Marxin» taloustieteellistä tutkimuksista ja niiden metodista. Näillä tulkinnoilla on myös kiinnostavia filosofisia seuraamuksia.

Yhtä lailla kuin voimme puhua tieteellisen realismin renessanssista, niin voimme viitata myös marxismin renessanssiin, joka sattuu vieläpä

suunnilleen samoihin aikoihin edellisen kanssa, joskin erilaisista syistä. Stalinin kuolema antoi puhtia neuvostoliittolaiselle marxilaiselle filosofialle 1950-luvun lopulta lähtien (*Ijnenkov, Rozentat, Kopnin, Narski*) ja rohkaisi osaltaan välillisesti uusien tulkintojen etsintöjä myös muualla (esim. *Kosik ja Zeleny Tšekkoslovakiassa, Georg Klaus DDR:ssä*). Toisena pontimena toimi 1960-luvun opiskelijaradikalismi läntisessä maailmassa. Kriittinen teoria, praxis-filosofia, ranskalainen strukturalismi ja pääomalogiikka virittivät uuden kiinnostuksen Marxiin ja marxismiin.

Vertailun näköaloja

Tieteellisen realismin ja marxismin erilaisuutta filosofisina traditioina voisi toisesta näkökulmasta luonnehtia pragmaattiseksi: niiden erilaisuus liittyy filosofisen tutkimuskäytännön ehtoihin, kysymyksenasettelujen ja vastaustapojen aatehistoriallisiin, institutionaalisiin ja käytännöllis-poliittisiin kytkentöihin.

Tieteellinen realismi nykyisessä muodossaan, ryhmänä jälkipositivistisia virtauksia, on marxismia korostetummin *akateemista* filosofiaa, jonka suhteet yhteiskunnalliseen käytäntöön ovat yleensä satunnaiset tai epäsystemaattiset. Se on onnistunut tuottamaan suuren joukon filosofisia pelipulmia, jotka työllistävät suuren joukon ammattifilosofoja ympäri maailmaa. Marxismi sen sijaan on systemaattisemmin, jostaan ei yksinomaan, suuntautunut *yhteiskunnalliseen käytäntöön* ja yhteiskuntakriittikkiin omintakeisen ihmisen emansipaatio-ohjelman näkökulmasta: *tässä se ammentaa ainakin osan elinvoimastaan ja tälle rakentuu ainakin osittain sen identiteetti filosofisena traditioina*. Vaikka valtaosa marxilaisesta filosofista nykyisin tehdään yliopistoissa ja akateemisissa tutkimuslaitoksissa, sen tehtävänäasettelujen painotus on jonkin verran erilainen kuin tieteellisessä realismissa: voinemme luullakseni sanoa, että se kattaa inhimillisen olemassaolon laajemmat alueet. Tätä korostaa tietysti sekin, että marxismi ei palaudu pelkkään filosofiaan — se sisältää myös erityistieteellisiä ja poliittisia aineksia. Filosofianakin siinä monissa tapauksissa on enemmän etualalla yhteiskuntafilosofia perinteisesti rajatun tieteenfilosofian asemesta.

Marxismin ja tieteellisen realismin vertailu ei ole helppoa, sillä systemaattista tutkimusta niiden yhteydestä ei ole tehty. Ilmiselviä kosketuskohtia ja paralleelleja on kuitenkin olemassa. Tätä osoittaa sekin, että traditiot ovat jo jonkin verran hedelmöittäneet toisiaan, mikä näkyy esimerkiksi *Marx Wartofskyn, Roy Bhaskarin, Ludovico Geymonatin, Milton Fiskin* ja *David-Hillel Ruberin* viime vuosina ilmestyneissä tutkimuk-

sisä.

Mitä hyveitä näillä traditioilla sitten voisi olla toisilleen annettavana? Tieteellinen realismi voisi opettaa marxismille siltä usein puuttuvaa käsitteellisesti tarkkaa ja argumentatiivista tutkimusotetta. Marxismi puolestaan voisi tarjota tieteelliselle realismille esimerkiksi filosofianhistoriallista sivistystä ja laajempaa yhteiskunnallista perspektiiviä. Myös monien yksittäisten ongelmanasettelujen ja ratkaisuehdotusten osalta vuoropuhelu saattaisi hedelmöittää molempia traditioita.

Seuraavassa pyrin valottamaan eräitä kosketuskohtia, paralleelleja ja kontrasteja muutamalla tärkeällä teema-alueella, joita lähestyn lähinnä tieteellisen realismin piirissä käytyjen keskustelujen näkökulmasta. Kiinnepisteeni on tiede ja teemani koskettelevat sen suhdetta kolmeen asiaan: arkikokemukseen, todellisuuteen ja filosofiaan.

Tehtävänrajoituksellani on seurauksia, joista on syytä huomauttaa. Enninnäkin teemojeni ja esimerkkieni valinta on enemmän näytteenomaisena kuin kattavaa tai perusteellista. Monet teoriat, virtaukset ja henkilöt jäävät käsittelemättä. Samoin käy monien spesifien kysymyksenasettelujen — esimerkiksi tiedon kasvu, selittäminen ja testaaminen tieteessä —, jotka saattaisivat enemmän kiinnostaa käytännön tieteenharjoittajaa. Painopisteeni on perifilosofisissa yleiskysymyksissä.

Toiseksi suorittamani rinnastukset eivät aina tee oikeutta rinnastettaville traditioille ja niille ominaisille lähtökohdille. Tämä saattaa enemmän koskea marxismia, koska tarkastelukulmani on tieteellinen realismi. Vertailua rasittaa myös sekä historiallinen että »ammatillinen» asymmetria: tieteellinen realismi esiintyy modernien ammattifilosofien muotoilemana, marxismi enemmän monitoimisten klassikoidensa kautta.

Kolmanneksi sivuutan tietoisesti eri tieteiden erityispiirteiden mahdollisesti edellyttämät tarkennukset ja käsitteiden tiedettä yksinkertaisuuden vuoksi monoliittina. Vaikka tämä useissa yhteyksissä on suoranaisesti harhaanjohtavaa, sillä ei toivoakseni ole kohtalokkaita seurauksia tarkasteluilleni. Kannattaa kuitenkin pitää mielessä, että tieteellinen realismi on ollut enemmän — joskaan ei yksinomaan — kiinnostunut luonnontieteistä, marxismi vastaavasti yhteiskuntatieteistä. Tämä painotusero käy ilmi myös käyttämistäni esimerkeistä.

2. Tiede, arkikokemus ja maailma

Filosofia on perinteisesti asettanut ontologisia kysymyksiä kuten »mitä on olemassa?», »mistä maailma koostuu?» jne. Olemme tässä jaksossa kiinnostuneita juuri näistä kysymyksistä, tai teknisemmin ilmaistuna ky-

symyksestä: »mihin olioihin ja asioihin voimme soveltaa predikaattia 'on olemassa'?» (Näin sanoessani en halua sitoutua siihen näkemykseen, että olemassaolo on predikaatti. Tällä muotoilulla vain näyttää olevan heuristisia hyveitä kirjoitukseksi kannalta.)

Realistit — lähtökohtanaan uskomus, että maailma on olemassa — jakautuvat eri leireihin sen mukaan, miten he rajaavat tuon uskomuksen pätevyysalueen, toisin sanoen minkälaisista asioista he katsovat maailman koostuvan. Tämän erimielisyyden taustalla on kiista siitä, millä inhimillisen ajattelun alueella lepää ontologinen auktoriteetti. Ratkaisuvalta olemassaolokysymyksissä yleensä myönnetään joko arkiajattelulle tai tieteelliselle ajattelulle tai erotuksetta molemmille.

Arkirealismi ja tieteellinen realismi

Voimme nimittää *arkirealismiksi* uskomusta, että »havaintomaailma» on olemassa ja että luonnollisessa kielessä heijastuva »terveen järjen» näkemys maailmasta on oikea. Tämän näkemuksen mukaan maailma koostuu sellaisista »keskikokoisista» objekteista, joilla on ulottuvuus sekä tilassa että ajassa ja joilla on sekä primaareja että sekundaareja kvaliteetteja reaalisina ominaisuuksinaan — pehmeistä pupujusseista, punaisista paistinpannuista ja pelottomista portinvartijoista.

On tietenkin mahdollista esittää monenlaisia yksityiskohtaisempia muunnelmia tästä perusnäkemyksestä. Olennaista teemamme kannalta on se, että arkirealismiin näkökulmasta tieteessä on tai tulee olla kysymys arkitiedon jalostamisesta; muussa tapauksessa tiede ei ole kognitiivinen maailmaa koskeva hanke.

Tällaiselle ajattelutavalle näyttäytyvät ongelmallisina sellaiset tieteelliset teoriat, joissa puhutaan ei-havaittavista entiteeteistä kuten kentistä ja kvarkeista, lisäarvoista ja likviditeettipreferensseistä, jotka eivät ota palautuakseen havaintotiedoksi. Nämä ongelmat arkirealismiin yleensä ratkaisee omaksumalla instrumentalismin suhteessa tieteellisiin teorioihin ja fiktionalismin suhteessa teorioiden postuloimiin ei-havaittaviin entiteetteihin: teoreettiset entiteetit olisivat tämän mukaan pelkkiä fiktioita, joita postuloivat teoriat ovat pelkkiä päättelyvälineitä tai ajatteluhikkkoja havaintomaailman jäsentämiseksi — eivät ei-havaittavan maailman kuvauksia. Kvarkkeja ei voi kuvailla, koska niitä ei ole. Ja niitä ei ole, koska niitä ei voi havaita.

Erotuksena arkirealismista *tieteellinen realismi* tähdentää tieteen kognitiivisia mahdollisuuksia — sen kykyä tuottaa tietoa maailman perustavista ja mahdollisesti ei-havaittavista piirteistä — ja tieteellisen tiedon

palauttamuutta arkitietoon. Vastoin fiktionalismin ja instrumentalismin tieteellinen realismi ymmärtää tieteelliset teoriat maailman (hypoteettisina) kuvauksina, ei pelkkinä laskentavälineinä: Sikäli kuin teoriasa esiintyy ilmauksia, jotka näyttävät viittaavan ei-havaittaviin entiteetteihin, ainakin monet niistä on otettava kirjaimellisesti; ja teorioissa postuloitujen entiteettien on ymmärrettävä ainakin ehdokkaina realiteeteiksi. Kvarkkien ei-havaittavuus ei mitenkään tee mahdottomaksi niiden olemassaoloa. Tieteelliselle realistille siis puhe ei-havaittavan maailman olemassaolosta ja sen kuvailusta tieteellisiin teorioihin on täysin luovallista ja luonteavaa. Tässä hän on eri linjoilla kuin esimerkiksi loogiset positivistit.

Edellä esitetystä tieteellisen realismin luonnehdinnassa on sekä puhtaasti ontologinen puoli — kysymys olemassaolosta — että semanttinen puoli — kysymys teorioiden suhteesta olemassaolevaan. Molempien osalta voidaan esittää useampia tieteellisen realismin muotoiluja.

Teorioiden suhteesta maailmaan voimme esimerkiksi sanoa, että tieteellinen realismi on normi, jonka mukaan meidän tulisi pyrkiä rakentamaan tosia kuvauksia ei-havaittavasta maailmasta. Tai voimme esittää deskriptiivisen väitteen, että nykyisistä tieteellisistä teorioista ainakin merkittävä osa on — ainakin likimäärin — tosia kuvauksia maailmasta. Tai voimme dynamisoida deskriptiivisen väitteemme ja sanoa, että tieteellisissä teorioissa esiintyvä kuva maailmasta lähestyy rajatta totuutta — tämä kuva on tosi kehityksensä raja-arvona, kuvitteellisessa tilanteessa, jossa tiede on saanut tehtävänsä päätökseen.

Tarkastelumme painopiste on nyt kuitenkin kysymyksen ontologisesta puolesta. Tieteellinen realisti voi vastata useammalla tavalla kysymykseen »mitä on olemassa?» Tieteellisen realismin *vähimmäisversiona* voidaan pitää uskomusta, että ainakin useat teoreettisen tieteen postuloimat ei-havaittavat entiteetit ovat reaalisesti olemassa. Tämä versio ei vielä välttämättä sulje pois arkkikokemuksen havainto-objektien olemassaoloa. *Radikaali* versio ottaa vähimmäisversiota jyrkemmän kannan. Sen mukaan terveen järjen ontologia on korvattava postuloitulla tieteellisellä ontologialla: vain parhaiten selittävässä tieteellisissä teorioissa postuloitu ei-havaittava maailma on olemassa. Tämä voi koskea joko vain materiaalistien objektien ontologiaa tai lisäksi myös ajatusten, aistimusten, tunteiden ja henkilöiden terveen järjen ontologiaa: noita arkitiedon objekteja ei todella ole olemassa, vain tieteessä postuloitu maailma on reaalinen.

Tieteelliset teoriat siis puhuvat ei-havaittavista asioista, joilla tieteellisten realistien mielestä on lyhentämätön »oikeus» reaalisuuteen olemassaoloon. Mutta mikä noissa asioissa tai oloissa tekee niistä potentiaalisesti reaalisia ja kenties arkkiokeumuksen objekteja perustavampia tai jopa yksinomaisia realiteetteja? Tähän voidaan vastata ainakin kahdella tavalla.

Yksi tapa on pitää tieteellisten teorioiden objekteja olemassaolevina, koska arkiobjektit ovat niiden aggregaatteja, kokoeimia. Tieteelliset objektit ovat perustavampia, koska ne ovat arkiobjektien konstituentteja, rakennuspalikoita. Pöydät ja tuolit koostuvat elektroneista ja kvarkeista, siksi jälkimmäiset ovat reaalisesti olemassa. Tämä aggregaation näkökulma on esillä esimerkiksi Smartin ja Sellarsin realismissa.

Toinen tapa vastata kysymykseemme on pitää tieteellisiä objekteja olemassaolevina, koska niillä on kausaalista kykyä tai voimia, joiden ansiosta ne kykenevät vaikuttamaan maailman muihin objekteihin, kykenevät saamaan aikaan tapahtumia ja asiaintiloja. Tieteelliset objektit ovat arkiobjekteja perustavampia siinä mielessä, että jälkimmäiset ovat edellisten kausaalisia ilmentymiä. Näkymättömät alkeishiukkaset ovat olemassa, koska niillä on kausaalisia voimia, joiden ansiosta tuolit eivät romahda altamme ja jotka tuntemalla me voimme rakentaa ydinvoimaloita ja -pommeja. Tätä kausaation näkökohtaa yhteydessä olemassaolon ongelmaan ovat tähdentäneet mm. Harré ja Bunge.

Näiden kahden ratkaisun ero on olennainen ja sillä on periaatteellisia seurauksia itse tieteenharjoituksen käytäntöön. Jos olet realistisesti ensisijassa maailman rakennuspalikkojen suhteen, pyrit myös tutkimuksessa etsimään juuri rakennuspalikoita. Jos taas olet realistisesti ensisijassa kausaalisten voimien suhteen, pyrit löytämään niitä. Esimerkiksi yhteiskuntatieteissä edellistä kantaa edustaa reduktiivinen materialismi, joka palauttaa sosiaaliset entiteetit fyysikan kuvailemiin entiteetteihin. Sosiaaliset entiteetit eivät tällöin ole itsenäisesti olemassa. Jälkimmäistä ajattelutapaa edustaa esimerkiksi sellainen strukturalismi, jolle sosiaaliset rakenteet ovat itsenäisesti olemassa, koska niillä on kausaalista voimaa yhteiskunnallisten ilmiöiden ja inhimillisen käyttäytymisen suhteen.

Lienee oikein sanoa, että marxilainen perinne on kaikissa muodoissaan lähempänä näkemystä, joka kytee olemassaolon juuri kausaatioon. Marxisin todellisuuskäsitys on hyvin dynaaminen, maailma nähdään ristiriitojen virittämänä jännitekenttänä, joka kausaalisiin voimiin laaduttuna kykenee »itseliikuntaan» ilman ulkopuolista liikuttajaa.

Marxismi tosin tavallisesti nimittää itseään materialismiksi. Mutta tätä

ei yleensä ymmärretä sitoutumisena ainehuukasiin perimmäisinä realiteetteina. »Materia» ei marxismissa viittaa fysikaaliseen aineeseen, vaan kaikkeen siihen, mikä on olemassa tajunnasta riippumatta. Marxismi nimittää itseään myös dialektiseksi filosofiksi. Ontologiseksi opiskimääritynä juuri dialektiikka »varustaa» materian monenlaisilla kausaalisilla määreillä (syy, vaikutus, liike, ristiriita, välttämättämyys jne.).

Minimaalinen ja radikaali tieteellinen realismi

Palatkaamme erotteluun tieteellisen realismin minimaalisen ja radikaalin version välillä. Edellisen mukaan siis sekä arkkiokeumuksen että tieteellisten teorioiden objektit ovat olemassa, jälkimmäisen mukaan vain tieteelliset objektit ovat olemassa.

Sellarsilainen realismi edustaa — eräin tärkein rajoituksin — radikaalia versiota. Siinä tieteellistä realismia puolustetaan ontologisena teesiinä arkkirealismia vastaan sitomalla ontologinen kysymys »mitä on olemassa?» epistemologiseen kysymykseen »miten selitän ilmiöt?». Tästä voidaan edetä päätelmään, jonka mukaan havaittavia ilmiöitä ei voi selittää arkkiokeumuksen ja terveen järjen kategorioiden, joten niiden selittämiseen tarvitaan tieteellisiä teorioita. Tieteellisen teorian hyväksymisen ilmiöiden perimmäisenä selittäjänä merkitsee samalla tuon teorian postuloimien entiteettien hyväksymistä olemassaolevina. Sen sijaan arkkiokeumuksen kategorioiden vastineet eivät ole yhtä vahvaa selitysvaimaa. Voimme kyllä sanoa, että havainto-objektit ovat olemassa, mutta eivät sellaisina kuin ne havaitsemme. Niiden oikea luonne on kuvattava teoreettisen tieteen kategorioiden siksi, että havaittavat objektit ovat ei-havaittavien objektien aggregaatteja. Toisin sanoen se, mitä kuvailemme aistihavainnon kategorioiden, on olemassa, mutta vain sellaisena kuin se kuvataan teoreettisen tieteen kategorioiden. Tässä mielessä meidän arkkiokeumuksiemme antaa harhaanjohtavan kuvan todellisuudesta ja tieteellinen teoriointi on ainoa tie oikeaan kuvaan.

On ymmärrettävää, että tieteellisen realismin radikaalia muotoilua ei ole helppo niellä vastaanhangoittelematta, vaikka sen puolesta voidaan esittää vahvoja argumentteja. Realismia vastustava Bas van Fraasen onkin nimittänyt sitä »kulttuuri-imperialismin filosofiseksi muodoksi», koska fyysikka, psykologia, kirjallisuus, teologia, poliittinen ideologia ja muut intellektuaaliset hankkeet ovat kaikki oikeutettuja yrityksiä ymmärtää maailman eri aspekteja mukaan lukien oma asemamme maailmassa. Kaikki niistä kärsivät, jos yhdelle annetaan ehdoton hegemonia,

ajattelee van Fraasen.

Tällaiseen kritiikkiin voidaan vastata osoittamalla että se tulkitsee kohdettaan kohtuuttoman voimakkaasti. Tai sitten voidaan tyytyä esimerkiksi sellaiseen tieteelliseen realismiin minimiversioon, jonka muunnelmia ovat muotoilleet mm. Bunge, Bhaskar ja Bohm. Niiden mukaan reaali maailma on tavallaan kerrostunut tasoiksi, jotka kaikki ovat todellisia. Jotkin näistä tasoista voivat olla tieteellisten teorioiden kohteina — esimerkiksi atomien taso fysikaalisten ja molekyylien taso kemiallisten teorioiden kohteena —, jotkin toiset havaintokokemuksen kohteina. Tasojen suhteet voidaan ymmärtää hierarkisina siten, että niiden välillä on kausaalista suhteita — perustavampien tasojen voimat tuottavat vähemmän perustavien tasojen käyttäytymistä — ja emergenttisiä suhteita — ylempillä tasoilla syntyy sellaisia ominaisuuksia ja käyttäytymismuotoja, jotka eivät ole palautettavissa alemmille tasoille.

Tasojen metaforaa voidaan edelleen pehmentää ryhtymällä puhumaan olemassaolon *konteksteista* yhteensopivasti minimaalisen tieteellisen realismin kanssa. Tällaisesta on kysymys Richard Schiagelin »konkreetualistisessa realismissa».

Tiivistäen kontekstuaalinen realismi sanoo, että

- (1) maailman elementeillä, ominaisuuksilla ja prosesseilla on ehdollinen asema suhteessa niiden esiintymisen materiaaliin ehtoihin tai konteksteihin, olivatpa nämä menneitä tai nykyisiä, ja että
- (2) nuo asiat ovat reaalista suhteessa sekä sisäisiin että ulkoisiin rakenteisiin ja konteksteihin, joista ne ovat riippuvaisia.

Näin ollen esimerkiksi terveen järjen maailma on reaalinen arkielämän kontekstissa, mutta teoreettisen tieteen kontekstissa se ainoastaan ilmentää ja heijastaa perustavampia realiteetteja.

Muita myös tieteellisissä teorioissa postuloitujen entiteettien ja ominaisuuksien olemassaolo riippuu monenlaisista sisäisistä ja ulkoisista ehdoista, kuten tiede Schiagelin mukaan jatkuvasti osoittaa. Schiagelin realismi siis suuntautuu kaikkia sellaisia oppoja vastaan, joissa todellisuus samastetaan ilmiöiden tai olioitten yhteen kontekstiin, tasoon tai alueeseen, kuten arki kokemuksen fysikalistiseen kontekstiin (Moore), sense datan fenomenalistiseen tasoon (Mach) tai fysikaalisten teorioiden referenttien alueeseen (Sellars). Hän ehdottaa tilalle sellaista todellisuuden käsitettä, joka kattaa kaikki nämä kontekstit ja lukemattomia muita. Kaikki olemisen tavat (lukuunottamatta maailmankaikkeuden kokonaisuutta) ovat kontekstuaalisesti riippuvaisia, mutta kaikki mikä on olemassa, on reaalista omissa erityisissä kontekstissaan.

Marxismi, tiede ja todellisuus

Kysymys tieteen ontologisesta auktoriteetista on jakanut paitsi tieteellisten realistien myös marxilaisten leiriä. Eräät niin sanotun humanistisen marxismin suuntauksista (kuten eksistentiaalinen marxismi) kieltävät sen kokonaan, toiset taas (kuten Althusserin strukturalismi) antavat tielle hyvin korostetun aseman.

Tarkastelen kuitenkin seuraavassa vain kolmea esimerkkiä: Leniniä, Marxia itseään ja Lukácsia.

Leninin kanta näyttää yllättävän selkiytymättömältä. Tämän kysymyksen kannalta tärkeimmässä teoksessaan *Materialismi ja empiriokritiisismi* (1908) hän monin — huvittavaa kyllä usein alkerimmin lainatuin — kohdin muotoilee materialistisen näkemyksensä tavalla, joka näyttää tekevän hänestä oikeaoppisen arkirealistin. Hän esimerkiksi kirjoittaa, että »materia-käsité ei ilmaise mitään muuta kuin aistimuksessa meille esiintyvää objektiivista todellisuutta» (s. 350) ja että materialismin filosofia »opettaa, että on olemassa vain aistimellinen oleminen, ... että kaikille tuttu ulkomaailma, fyysinen, on ainoa objektiivinen realiteetti» (s. 285). Nämä ovat ongelmallisia muotoiluja jo senkin valossa, että Leninin filosofinen pamphletti oli kannanotto mm. vuosisadan vaihteessa riuhkeseen kiistaan atomien olemassaolosta, jonka hänen arvosteilemansa empiristit ja idealistit halusivat kieltää. Atomit ja niiden osat toki ovat teoreettisia entiteettejä, joita ei ole kovin luonteavaa luonnehtia »aistimuksessa meille esiintyviksi» ja »kaikille tutuiksi».

Lenin myös näyttää suoranaisesti torjuvan kaikki tieteellisen realismin lajit: »Fideismi todellakin väittää, että aistimaailman ulkopuolella on olemassa jotakin. Materialistit ... torjuvat tämän jyrkästi.» (s. 146) Lenin ei kuitenkaan ole johdonmukainen arkirealisti, päinvastoin. Toisin kohdin hän on nimittäin realistti myös tieteellisten teorioiden suhteen, esimerkiksi kirjoittaessaan, että »se juuri onkin materialismia, että teoria tunnustetaan kuvajajennökseksi, likipitaiseksi kopioksi objektiivisesta todellisuudesta» (s. 347) tai että tiedemiehet ovat yleensä vaistonvaraisia materialisteja, joille »fysiikan teoria on (ajan oloon yhä täsmällistyvä) kuvajajennös objektiivisesta todellisuudesta» (s. 363).

Lenin siis muotoilee kantansa ristiriitaisesti. Hänen arkirealismia tukevat formulointinsa näyttävät kieltävän ei-havaittavien tieteellisten objektien (elektronien, atomien jne.) olemassaolon. Tieteellisen realismin mukaisissa formuloinneissaan hän taas myöntää sen, mutta ei kiellä havainto-objektien olemassaoloa. Ristiriita katoaa, jos edellisiä formulointeja lievennetään siten, että reaali maailmaa ei palauteta havaintomaailmaan. Tällöin Leninistä tulisi minimaalinen tieteellinen realisti, kenties

jonkinlaisen todellisuuden tasonäkemyksen kannattaja: sekä tieteellisten teorioiden objektit että arkikokemuksen objektit ovat reaalisesti olemassa. Itse asiassa hänen tekstinsä yleissävyy viittaa juuri tällaiseen näkemykseen.

Entä mikä on Marxin kanta? Kun Lenin oli kiinnostunut vuosisadanvaihteen fysiikasta ja sen filosofisesta tulkitsemisesta yleispätevällä tavalla, Marxilta on vaikea löytää mitään yleistä filosofista ratkaisua. Marxin näkemystä on etsittävä hänen yhteiskuntateoriastaan.

Kiinnostavaa on se, että teoriassaan kapitalismista hän antaa arkiokemukselle specifin yhteiskunnallisen sisällön: kyseessä on esineistynyt, väärä tietoisuus, jonka kapitalistisen yhteiskunnan perustava rakenne tuottaa jokapäiväisen taloudellisen toiminnan agenteissa. Marxin mukaan ihmisten väliset olennaiset suhteet-tuotannossa — jotka ovat historiallisia ja antagonistisia — ilmenevät markkinavaihdon »pinnalla» esineiden välisinä suhteina — jotka puolestaan näyttävät ylihistoriallisilta ja harmonisilta. Marxin teoriassa esimerkiksi arvon ja lisäarvon käsitteet luonnehtivat edellisiä, hinnan ja voiton käsitteet jälkimmäisiä. Esineistyneessä tietoisuudessa ei Marxin mielestä ole kysymys erehdyksestä tai virheellisistä havainnoista. Havainnot ovat aivan oikeita: ihmisten väliset suhteet ovat esineiden välisiä suhteita, kuten asia pinnalta katsoen näyttääkin. Mutta ongelma on siinä, että empiirinen pinta on tavallaan »väärä»: se peittää alleen asioiden todellisen luonteen, olemuksen, jota se »nurinkääntyneenä» ilmentää. Kapitalistisen yhteiskunnan olemuksen, sen perustavien rakenneperiaatteiden selvittämiseksi tarvitaan siksi tieteellistä teoriaa, jonka avulla voidaan viitata harhaanjohtavan pinnan »alle». Tuon teorian muodostaminen ja olemassaolo on Marxille arkiymmärryksen kategorioiden ja uskomusten kritiikkiä.

Marxin kanta näyttää siis olevan se, että olemus — tieteellisen teorian objekti — ja pinta — arkikokemuksen objekti — ovat molemmat reaalisia, vieläpä siinä vahvassa mielessä että ne ovat toistensa kausaalisia edellytyksiä: olemus tuottaa nurinkääntyneen pinnan, jota heijastavaan väärään tietoisuuteen nojautuva ihmisten toiminta taas ylläpitää olemusta, reproduusoi sen päivittäin. Pinta ei siis ole mikään illusorinen epifenomeeni, vaikka onkin harhaanjohtava. Kapitalismiteoriassaan Marx siis tulee asettuneeksi minimaalisen tieteellisen realismin kannalle.

Tarkastelkaamme lopuksi nuoren Lukácsin näkemystä. Hänen teoksensa *Historia ja luokkatietoisuus* (1923) on siinä määrin juurtunut saksalaisen elämänilfilosofian tieteenvastaiseen traditioon, että sitä ei ole helpo yleistää minkäänlaisen tieteellisen realismin kanssa. Vaikka Lukács katsookin, että kapitalismia luonnehtiva väärä tietoisuus on esineistyneen ilmiöpinnan vanki, hän ei luota tieteeeseen tuon tietoisuuden oikeai-

sjana. Hänelle tiede nimittäin edustaa tuota samaa väärää tietoisuutta, esineistävää ja fragmentoivaa ajattelua. Historiallinen materialismi on hänelle työväenluokan vapautuksen teoria, joka kumoaa väärän tietoisuuden, mutta se ei ole tieteellinen teoria perinteisessä (luonnontieteellisessä) mielessä. Nuori Lukács ei siis näin tarkasteltuna ole minkään lajin tieteellinen realisti.

Mutta on mahdollista esittää toisenkinlainen tulkinta, jossa Lukácsista tulee minimaalinen tieteellinen realisti. Mielessäni on eräänlainen kontekstuaalinen tulkinta, joka ottaa vakavasti Lukácsin totaliteettiajattelun, jonka mukaan maailma, tai ainakin yhteiskunta — ja totuus — on jakamaton kokonaisuus. Totaliteetti ei ole kontekstuaalisesti ehdollinen, joten se on absoluuttisesti reaalin. Historiallinen materialismi tarkoittaa le maailmaa Lukácsin mukaan juuri kokonaisuuden näkökulmasta. Tieteelliset teoriat sen sijaan ottavat kohteikseen kokonaisuuden rajoittuja fragmentteja, jotka kyllä ovat reaalisia, mutta vain omissa kontekstissaan — aivan samoin kuin fragmentoivan arkiajattelun objektit omaansa. (Samanlaista tulkintaa saattaisi ehkä onnistuneesti soveltaa myös Frankfurtin koulun kriittiseen teoriaan.)

Jotta vaihtoehtojen koko kirjo tulisi näkyviin, esitän kolmannenkin tulkinnan, joka tekee Lukácsista radikaalin tieteellisen realistin. Tulkinta edellyttää, että historiallinen materialismi ymmärretään tieteenä — kenties aikaisemmat rajoittuneet tieteenalat ylittävänä aitona supertieteenä. Tällä tieteellä on Lukácsin mielestä pääsy yhtenäisen yhteiskuntakokonaisuuden ytimeen — kapitalismissa ihmisten ja esineiden tavara-luonteeseen —, jota yhteiskunnan muut alueet, niin sanotun ylärakenteen ilmiöt — kuten kulttuuri ja politiikka, kenties empirisiin tuormitut »osittaisitieteetkin» — vain epifenomenaalisina kuvajaisina heijastelevat. Tällöin vain totaliteetin ydin olisi vahvassa mielessä reaalinen.

Jotta tämän tulkinnan mukaista kantaa voisi pitää radikaalina tieteellisenä realismina, termin »tieteellinen» tulee viitata totaliteetin tieteen, Lukácsilla historialliseen materialismiin.

Tiede ja tieteen kritiikki

Ontologisen auktoriteetin delegointi tieteelle kohtaa marxismissa ongelman, joka edellä tuli Lukácsin yhteydessä erityisen selkeästi ilmi. Marxismissa nimittäin esiintyy pyrkimys selittää kaikki inhimillisen ajattelun vakiintuneet muodot ja tulokset yhteiskunnallisten olosuhteiden tuotteluna. Ja koska nämä olosuhteet ovat historiallisesti muuttuvia, samoin ovat niiden intellektuaaliset ilmentymät. Tämä koskee myös tiedettä,

eikä pelkästään tieteellisen tutkimuksen tuloksia, vaan myös tieteellistä tutkimusta inhimillisen järjen käytön muotona. Se tapa, jolla ihminen kulloinkin pyrkii rationaalisesti muodostamaan tietoa todellisuudesta, on sidoksissa historiallisesti vaihteleviin taloudellisiin ja kulttuurisiin ehtoihin. Tieteelle, sellaisena kuin sen nykyisin tunnemme, ei näin ollen marxismiin näkökulmasta voi antaa mitään universaalia, ylihistoriallista auktoriteettia. Tiedettä ja sille ominaisia ajattelutapoja ei voi ottaa annettuna, valmiina ja ongelmatonta tuomarina olemassaolon kysymyksissä. Tiede itse on asetettava kriittisen analyysin kohteeksi, vaikka tiede toisaalta pitää sisällään kriittisiä potentiaaleja esimerkiksi arkiymmärryksen suhteen.

Tämä tieteenkriittinen juonne marxismissa on esillä Marxin *Pääoman* aloitsikossa »Poliittisen taloustieteen kritiikkiä». Erityisen voimakkaasti sitä on korostettu saksalaisen ja ranskalaisen marxismin suuntauksissa, usein yleistettynä koskemaan luonnontieteitäkin. Näiltä osin marxismi kytketty niihin mannermaisen filosofian suuntauksiin — fenomenologiaan, eksistentiaalisiin — jotka tieteestä keskustellessaan ensisijassa pohtivat kriittisesti tieteellisen rationaalisuuden oikeutusta ja rajoja. Marxismissa — tai niissä marxismin suuntauksissa, jotka eivät ole kovin tiiviisti sidoksissa mainittuihin mannermaisiin suuntauksiin — luottamus tieteeseen kyllä yleensä on selvästi lujempi kuin näissä suuntauksissa: kun fenomenologia ja eksistentiaalismi kritikoivat tiedettä arkiokemuk- sen näkökulmasta, marxismi kritikoivat tiedettä — ja arkiokemusta — edistyneemmän tieteen näkökulmasta.

Tieteellinen realismi puolestaan nykyisessä hahmossaan on jakamassa angloamerikkalaisen analyttis-positivistisen filosofian perintöä. Tähän taas yleensä on kuulunut epäkriittinen suhtautuminen tieteseen, tieteen hyväksyminen sellaisenaan, lähtökohdiltaan valmiina ja ongelmattomana. Mahdollinen kriittisyys on rajoittunut huomion kiinnittämiseen aktuaalisen tieteen poikkeamiin joistakin ideaalistanardeista. Mannermaiselle filosofialle ominainen tieteenkriittinen asennoituminen — joka kattaa sekä aktuaalisen tieteen että ideaalistanardit — on usein leimattu irrationalismiksi. Ei liene epäilystä, että ainakin osa te- teellisistä realisteista kantaa tämän perinteen taakkaa harteillaan.

Kaksi lieventävää asiahaaraa on kuitenkin mainittava. Ensinnäkin, tieteellinen realismi — versiosta riippuen enemmän tai vähemmän — on muuttanut selvästi sitä positivistista tieteenkuvaa, joka mannermaises- sessä tieteenkriitikissä usein on (virheellisesti) samaistettu itse tieteen kanssa. Tällä tavoin tieteellinen realismi on mannermaisen filosofian kanssa samassa rintamassa arvostelemassa positivistista teoriaa tietees- tä. Toiseksi, hyvinkin radikaalit tieteenkriittiset ohjelmat ovat yhteenso-

pivia realismin perusasettamusten kanssa. Tiede rationaalisisena hank- keena voi nimittäin korjata paitsi tutkimustuloksiaan myös tutkimuksen yleisiä periaatteita, lähtökohintaan olevaa käsitystä rationaalisuudesta. Näin ollen myöskään tieteellisen realistin ei tarvitse ottaa mitään tieteel- lisen rationaalisuuden muotoa tai mitään ideaalistanardeja annettuna. Itse asiassa tämä näkökohta on korostetusti esillä useiden tieteellisten realistien ohjelmallisissa hahmotelmissa, jotka tulevat puheeksi tämän kirjoituksen viimeisessä jaksossa.

3. Tiede, totuus ja todellisuus

Olemassaolo ja totuus

Edellä olemme tarkastelleet erilaisia tapoja piirtää predikaatin 'on ole- massa' soveltuvuuden rajat. Olemme toisin sanoen olleet kiinnostuneita tuon predikaatin ekstensiosista ja jättäneet sen intension täsmentämättä. Nyt on aika kysyä: mikä on predikaatin 'on olemassa' merkitys? Mitä tarkoitamme, kun sanomme, että jokin on olemassa? Samalla saamme tilaisuuden analysoida yksityiskohtaisemmin predikaattimme ekstension vaihtoehdoisia rajoja, joilla ei nyt enää ole tekemistä arkiokemuksen tai havaittavuuden kanssa.

Aluksi voimme tehdä karkean jaottelun kahden olemassaolon käsit- teen välillä. Sanomme, että jokin entiteetti on *olemassa teoriarelatiivises- ti*, jos sen olemassaolo on riippuvainen jostakin teoriasta, ts. jos se on olemassa vain jonkin teorian postuloimana entiteettinä. Tällöin me em- me voisi ymmärtää puhetta entiteetin olemassaolosta ellei tuota puhetta esitettäisi kyseisen teorian termein. Entiteetti on *olemassa teoria- transkendentisti*, jos sen olemassaolo on riippumatonta kaikista teoriois- ta. Elektronit ovat olemassa tai eivät ole olemassa riippumatta siitä, minkälaisia teorioita meillä on niistä. Näiden kahden olemassaolon käsit- teen vastakkaisuutta on luontevaa, perinteitä rikkomatta, nimittää idea- lismiin ja realismiin vastakkaisuudeksi.

Tarkastelujemme kannalta on paikallaan erottaa myös niin sanoakse- ni maailman tai todellisuuden kaksi modaliteettia tai olomuotoa, joihin olemassaolon käsitteitä voidaan soveltaa. Ensinnäkin »*maailma muovai- luuhana*» on maailma ilman omaa kokoonpanoa tai luonnetta, maailma hahmottomana massana, jonkinlaisena ominaisuuksia vailla olevana al- kulietteenä. Toiseksi »*tapa, jolla maailma makaa*» on maailma jollakin tavalla jäsentyneenä, jonkinlaisiin entiteetteihin jakautuneena, ominai- suuksien ja tosiasioiden muovaamana hahmona. Näiden maailman kah-

den modaliteetin olemassaolo voidaan nyt ymmärtää teoriarelatiivisesti tai teoriatranskendentisti. Voimme esimerkiksi ajatella, että maailma muovailuvahana on olemassa teoriatranskendentisti, mutta tapa, jolla maailma makaa, on olemassa vain teoriarelatiivisesti. Tällöin vastan meidän muodostamamme teoreettiset kuvat maailmasta antaisivat sille jäsentyneen hahmon, joka vaihtuisi aina teorian vaihtuessa. Vaihtoehtoisesti — ja tämä on klassinen realistinen kanta — voimme ajatella, että maailma makaa tavallaan, teorit käyvät ajallaan», toisin sanoen että on olemassa teorioista ja niiden muutoksista riippumaton tapa, jolla maailma on jäsentynyt. Maailmaa muovailuvahana ei kenties tästä näkökulmasta ole lainkaan teoriatranskendentisti olemassa.

Monet realistit — ja antirealistitkin — ovat olleet sillä kannalla, että kysymystä olemassaolosta ei voi erottaa totuutta koskevasta kysymyksestä. Eriyisesti on katsottu, että sitoutuminen teoriatranskendenttiin olemassaolon käsitteeseen merkitsee sitoutumista totuuden korrespondenssiteoriaan. Tämä totuusteoria sanoo, että väite tai teoria on tosi, jos se vastaa todellisuutta, muussa tapauksessa epätosi. Tai tarkemmin: teoria on tosi, jos siinä väitetty tapa, jolla maailma makaa, on juuri se tapa, jolla maailma todella, teoriasta riippumatta makaa.

Korrespondenssiteoriaa on usein pidetty suoranaisesti realismia määrittelevänä oppina. Sen ja teoriatranskendentin olemassaolon suhde on haluttu nähdä tällaisena: jos haluamme uskoa, että on olemassa teorioista riippumaton tapa, jolla maailma makaa, meidän on myös uskottava, että on olemassa — vaikka ei kenties vielä kenenkään keksimänä — teoria, joka tarkalleen kertoo meille tuon tavan — löytää sen, mutta ei keksi sitä. Totuuden korrespondenssiteoria tulee tällöin osaksi teoriatranskendentin olemassaolon käsitteen määrittelyä.

Voimme tässä nähdä kaksi tieteellisen realismin lajia, joista yksi puuhuu maailmasta teorioiden kohteena ja toinen teorioista maailman kuvauksina. *Realismi maailman suhteen* sanoo, että maailma ja sen osat tieteellisen teorioinnin kohteena — siis teoreettiset entiteetit — ovat olemassa reaalisesti, teoriatranskendentisti. *Realismi teorioiden suhteen* sanoo, että teorit ovat joko tosia tai epätosia sen perusteella, miten maailma makaa — siis korrespondenssiteorian mielessä —, ja että tieteen tehtävänä on tuottaa tässä mielessä tosia teorioita. Jotkut katsovat, että näillä kahdella realismilla ei ole loogista yhteyttä keskenään. Monet muut taas ovat sillä kannalla, että ne edellyttävät välttämättä toisiaan, että ne suorastaan määrittävät toisiaan. Näihin kuuluu myös Hilary Putnam, joka viime vuosina on saanut realistien keskuudessa aikaan hämminkiä korrespondenssiteorian kritiikillään.

Metafyysinen ja sisäinen realismi

Putnam puhuu kahdenlaisesta realismista, jotka voimme luonnehtia edellä luonnosteltujen käsitteiden avulla. Totuuden korrespondenssiteorian hän sisällyttää siihen realismin lajiin, jota hän nimittää *metafyysiseksi* — eli *ulkoiseksi realismiksi*. Sen mukaan totuus on tiedosta riippumaton suhde kielen ja reaali maailman välillä. Maailma niin sanoakseni itse jäsentää itsensä ontologisiin kategorioihin — olemuksiin ja ilmentymiin, substanssiin ja ominaisuuksiin, syihin ja vaikutuksiin jne. — ja niiden spesifihin olemassaolomuotoihin. Maailman jäsentyneisyys on tässä mielessä tiedosta ja kielestä riippumaton asia; tapa, jolla maailma makaa, on olemassa teoriatranskendentisti. (Intuitiivisesti valaisevana esimerkkinä voimme ajatella maapalloa jäsentyneenä meriin ja mantereisiin.) Totuudessa on kysymys siitä, että kielen avulla muotoillut kategoriat ja teorit ikään kuin loksahtavat yksin maailman oman kategoriailisen rakenteen kanssa — sillä ainoalla tavalla, jonka reaali maailma sallii. Tämä yhteenloksahtaminen tapahtuu tai on tapahtumatta riippumatta siitä, tiedämmekö sen tai minkälaisia perusteita meillä on uskoa niin tapahtuvan.

Sisäinen eli episteeminen realismi — jonka kannalle Putnam ilmoittaa siirtyneensä — ei hyväksy näin ymmärrettyä totuuden korrespondenssiteoriaa, vaan näkee totuuden semanttisen relaation episteemisenä, tiedosta riippuvaisena ja teoriarelatiivisena asiana. Vaikka maailma (muovailuvahana) on objektiivisesti olemassa, se ei jäsennä itse itseään hahmoon, joka sitten sanelisi ainoan oikean tavan kuvata itseään. Sen sijaan kielen käyttäjät ja tiedon tuottajat suorittavat tuon jäsennyksen konstruoidessaan kuvauksia maailmasta. Näin ollen tapa, jolla maailma makaa, on olemassa teoriarelatiivisesti. (Ajatelkaamme maapalloa jäsentyneenä pituus- ja leveyspiireihin.) Maailmaa koskevien kuvauksien totuus ja epätotuus on sidoksissa meidän käsitekehikkohimme ja evidentialisiin uskokuksimme. Tässä mielessä totuus on episteeminen ja käsitekehikkojemme sisäinen asia. Tämän vuoksi meidän on sisäisen realismin näkökulmasta mahdollista esittää useita oikeita kuvauksia samasta kohteesta.

Näiden vaihtoehtojen vastakkaisuutta ja yhteisiä lähtökohtia voisi ehkä luonnehtia seuraavasti. Molemmat ajattelevat, että maailma tiedon kohteena on kuin kirja ja sen tietäminen on tuon kirjan lukemista. Metafyysinen realismi — jonkinlaisena projektiona positivistisesta empirismistä — ottaa tuon kirjan annettuna, valmiiksi kirjoitettuna. Tieteen tehtävänä on kirjoittaa tuo kirja uudelleen tieteellisinä teorioina. Jos tieteen onnistuu tehtävässään, teoria ja maailma vastaavat toisiaan kuin sa-

nokaamme sama kirja painolevyinä ja paperille painettuna. Sisäinen realismi puolestaan lähtee siitä, että luonnon kirjaa ei ole kirjoitettu etukäteen, tiedon subjektista riippumatta: me kirjoitamme tuon kirjan samalla kun rakennamme teoreettiset kuvauksemme maailmasta. Tällöin me emme voi erehtyä — rakentaa epätosia teorioita — muuten kuin siinä tapauksessa, että rikomme yhteisössämme vallitsevia kielellisen käyttäytymisen sääntöjä.

Putnamin metafyyssisen realismin mukaan teoria saa totuuden korrespondenssteorian luonnehtiman kontaktin ulkoiseen todellisuuteen esimerkiksi sen ansiosta, että todellisuus painaa jälkensä meidän kieli- viimme kuin painolevyt paperille. Tämä näkemys on projektiivisistä empirismistä seuraavassa mielessä. Kun jälkimmäisen mukaan havaittava todellisuus jäljentyä sellaisenaan meidän aistimuksiimme kaiken tiedon annetuksi perustaksi, metafyyssinen tieteellinen realismi laajentaa tämän periaatteen koskemaan ei-havaittavaa todellisuutta, johon meillä on kosketus vain teorioiden välityksellä.

Putnamin sisäisessä realismissa teoreettisen tiedon objektiit subjektivoidaan, imaistaan tieteen kielen sisäpuolelle. Tällöin teorian ja todellisuuden kontakti perustuu siihen, että ne ovat tavallaan »samaa ainetta», ideaalisia objekteja kumpainkin. Tämä taas on eräänlainen idealistinen projektiivinen realismi, jossa primäärit kvaliteetit ovat objektivisia, mutta sekundaarit kvaliteetit subjektivisia — syntyisin primäärien kvaliteettien ja subjektin vuorovaikutuksesta. Sisäinen realismi laajentaa subjektivisen alueen kattamaan myös primäärit kvaliteetit.

Tällaiset luonnehdinnat eivät tietenkään ole kovin täsmällisiä, ne jättävät monia kysymyksiä yksityiskohdissaan avoimiksi. Niiden avulla ei myöskään ole helppo piirtää tiukkaa jakoviivaa lihaa ja verta olevien ulkoisten ja sisäisten realistien välille: monenlaiset välimuodot näyttävät olevan mahdollisia. Lisäksi saattaa olla, että Putnamin maalaamaa metafyyssisen realistin muotokuva tuskien kukaan moderni tieteellinen realisti tunnustaa näköisekseen.

Toisaalta Putnamin luonnehtiman sisäisen realismin ongelmana on sen realistisen identiteetin horjuvuus, rajaanvedon häilyvyys pragmatismien, kantilaisen idealismin ja relativismin suuntaan. Putnamin itsensä tapauksessa raja näyttää jo haihtuneen tuuleen. Lisäksi harva tieteellinen realisti on vielä onnistunut esittämään kovin pitkälle kehiteltyä kantaa näihin kysymyksiin.

Putnamin erottelu ei näin ollen vaikuta kovin tehokkaalta olemassa olevien näkemysten luokittelun välineeltä. Sen sijaan se saattaa tarjota heuristisen kehikon, jonka puitteissa voidaan hedelmällisesti keskustella filosofisten ratkaisujen suuntakysymyksistä. Marxismi, sisäisine ja ulkoi-

sine rajaanvedon ongelmiseen, tarjoaa otollisen kohteen tällaiselle keskustelulle.

Marxismin muunnelmia

Tilanne marxismissa muistuttaa tilannetta tieteellisessä realismissa sikäli, että ratkaisuehdotuksia realismin ulkoisen ja sisäisen perspektiivin viirtämään ongelmakimppuun on useita ja että harvat niistä ovat yksityiskohdiltaan täsmennyneitä. Tämä tietysti korostaa suuntakeskustelun merkitystä. Tällaisesta keskustelusta ei marxismin piirissä olekaan ollut puutetta.

Keskustelun yhtenä kiinnepöytä, tulkintojen, kritiikin ja edelleenkehittelyjen kohteena, on ollut Leninin karkein vedoin muotoilema heijastusteoria. Sen mukaan teoriamme ja havaintomme ovat teorialatranskendentisti olemassa olevan ulkomaailman »heijastuksia».

Näkemyksen tekee hankalaksi jo se, että itse heijastuksen avainkäsite on tulkittavissa monin kiistanalaisin tavoin. Sukulaisuus totuuden korrespondenssteoriaan on kuitenkin ilmeinen. Keskustelun yksi osapuoli on asettunut sille kannalle, että heijastusteoria oikein muotoiltuna on marxilaisen tietoteorian poisjuurimatonta ydinosa ja että sen hyväksymisen ei merkitse lankeamista passivistiseen tiedonnäkemykseen. Toiset ovat sitä mieltä, että heijastusteoria on marxismissa jonkinlainen mekanistis-positivistinen jäännös, joka sulkee pois aktiivisen subjektin tietoteoriasta. Nämä kritiikot olisivat varmaankin valmiita soveltamaan Putnamin luonnehdintaa metafyyssisestä realismista myös heijastusteoriaan. Keskustelun Leninin näkemyksestä tuonnempana ja aloitan muutamalla sanalla kritiikkojen ajattelusta.

Heijastusteorian kritiikkiin alkutaipaleelta kohtaamme ennen kaikkea 1920-luvun hegeliläisen marxismin, joka korosti voimakkaasti toimivan subjektin asemaa epistemologiassa ja ontologiassa. Se pyrki muuttamaan kysymyksen ajattelun suhteesta todellisuuteen kysymykseksi teorian suhteesta käytäntöön. Niin ikään se pyrki samastamaan ajattelun ja olemisen, subjektin ja objektin — jolloin kysymys niiden välisestä korrespondenssista muuttui tarpeettomaksi.

Lukácsilla tämä ilmeni esimerkiksi tieteellisen totuuden relativoinena yhteiskuntaluokkiin: se mikä on totta yhdelle luokalle, ei ole totta toiselle ja kääntäen. Tämä on luontevaa, sillä Lukácsilla subjekti ja objekti — joiden välistä suhdetta ei-relatiivitoitu totuus korrespondenssina luonnehtii — yhtyvät yhteiskunnallisessa käytännössä, joka on eri luokilla erilainen. Ja ainakin sosiaalisten realiteettien olemassaolo on luon-

teeltaan siinä määrin subjektin tai tiedon »sisäistä», että kun esimerkiksi työläinen tulee tietoiseksi omasta tavaraluonteestaan, tämä saa Lukácsin mukaan aikaan muutoksen tiedon kohteessa. Tällainen ajatus on mahdollinen siksi, että tietoisuus ja käytäntö lankeavat kutakuinkin yksiin.

Samanlainen pragmatistinen perusjuonne esiintyy Gramscilla, joka voimakkaasti korostaa teorian käytännöllisyyttä: teoria ei ole niinkään todellisuuden kuvaus kuin toimintaohje todellisuuden muuttamiseksi. Ja teorian totuudessa ei ole hänen mielestään kysymys teorian ja todellisuuden vastaavuudesta, vaan menestyksestä todellisuuden muuttamisessa.

Hyvin erilaiselta näyttää Alfred Sohn-Rethelillä ja erällä ns. pääoma-
loogisen suuntauksen edustajilla esiintyvä ajatus »reaaliabstraktioista». Se näyttää myötäilevän ulkoisen realismin ajatuskultuja: maailman eräs olio abstrahoituu tietyillä ehdoilla tietystä ominaisuuksistaan reaalisesti ja välttämättä. Tämä olio on inhimillisen työn tuote ja nuo ehdot muodostuvat tavaratuotannolle ominaisista yhteiskuntasuhteista. Abstraktio-
prosessi tapahtuu reaali maailmassa: työn tuotteet abstrahoituvat erityisistä käyttöominaisuuksistaan tullakseen vaihtoarvoiksi ja siten vaihtokelpoisiksi markkinoilla. Tällä tavoin todellisuus jäsentää itse itsensä ja niin sanoakseni vaatii tieteellistä teorianmuodostusta seuraamaan perässä.

Tärkeää on kuitenkin huomauttaa, että tämä pääomalogikkojen kanta ei esiinny yleisenä filosofisena näkemyksenä teorioiden ja todellisuuden suhteesta: se on sidottu erityiseen, rajattuun tutkimuskohteeseen, tavaroita eli markkinahyödykkeitä tuottavaan yhteiskuntaan. Se on aposteriorisen yhteiskuntatieteen »poliittisen taloustieteen kritiikin» tutkimustulos, ei apriorisen filosofisen metafysiikan asettamus — ei liioin aposteriorisen universaalimetaphysiikan yleistyminen eri tieteiden tuloksista. (Filosofian apriorisuudesta ja aposteriorisuudesta keskustelemme lähemmin tuonnempana.)

Toisaalta Sohn-Rethelin ajattelua saattaa olla hankala sovittaa yhteen »ulkoisesti» ymmärretyn korrespondensiteorian kanssa. Hän nimittäin katsoo, että teorianmuodostuksen ehdot — kuten henkisen työn luonne mainitun »reaaliabstraktion» hallitsemassa yhteiskunnissa — ovat siinä määrin jopa luonnontieteelliselle tiedolle konstitutiivisia, sitä muovaavia, että kysymystä tämän tiedon ja luonnon välisestä suhteesta ei voi irrottaa tuon tiedon yhteiskunnallista määräytymistä koskevasta kysymyksestä. Juuri tämän irrottamisen mahdollisuutta totuuden korrespondensiteoria edellyttää.

Miten sitten voisimme sijoittaa dialektisen materialismin käsillä ole-

vien kysymysten suhteen? Ensimmäkin lienee niin, että dialektinen materialismi pyrkii sanomaan jotakin yleispätevää teorian ja todellisuuden suhteesta. Ja toiseksi tuo yleinen näyttää myötäilevän klassisen korrespondensiteorian henkeä: se, onko teoriamme tosi, riippuu vain siitä, millä tolalla objektiivinen todellisuus on, ei hitustakaan meistä itsestämme (esim. perusteluistamme tuolle teoralle). Todellisuus on jollakin tolalla objektiivisesti, sitä koskevasta tiedosta riippumatta. Näin ymmärrettyä totuutta pidetään usein nimenomaan väitteiden ja teorioiden ominaisuutena.

Olisiko dialektiselle materialismille siis myönnettävä jäsenkortti ulkoisten eli metafyyksisten realistien kuppikuntaan? Monet seikat näyttävät puhuvan tätä ehdotusta vastaan. Yksi niistä liittyy itse metafyyksisen realismin käsitteeseen. On mahdollista väittää, että sen luonnehdintaan esimerkiksi Putnam ja Tuomela ovat sisällyttäneet marxilaisten usein tarkoitamassa mielessä »metafyyksisiä» — s.o. epädialektisia — aineksia. Tästä olisi kysymys ennen kaikkea käsityksessä, että metafyyksiseen realismiin kuuluu näkemys maailmasta jotenkin valmiiksi paloiteltuna, kategoriaaliselta rakenteeltaan kiinteänä ja annettuna.

Mutta, vastaväite voisi kuulua, dialektisen materialismin todellisuuskäsityshän on dialektinen: mikään ei ole valmista ja kiinteää, kaikki on liikkeessä, syntyminen ja häviämisen loputtomassa virrassa. Tämä vastaväite ei kuitenkaan ole ongelmaton. Voimme nimittäin korostaa todellisuuden prosessiluonnetta ainakin kahdella tavalla. Ensimmäkin voimme tehdä prosessista — muiden, kuten syyn ja vaikutuksen, sisällön ja muodon, ohella — keskeisen metafyyksisen kategorian, jonka ajattelumme olevan myös maailman oma kategoria. Tällöin yllä oleva luonnehdinta metafyyksisestä realismista soveltuisi meihin. Toiseksi voimme korostaa prosessin kategorian jonkinlaiseksi yläkategoriaksi, joka luonnehtii muiden kategorioiden — syyn ja vaikutuksen, sisällön ja muodon jne. — liikettä ja vaihtumista toisikseen. Ja vaikka prosessia näin ymmärrettynä pidettäisiin maailman omiana kategoriana, metafyyksisen realismin nimeke soveltuisi meihin luonteesta vain yllä olevasta sopivasti modifioituna.

Voimme lyödä lisää killoja metafyyksisen realismin ja dialektisen materialismin väliin tarkastelemalla jälkimmäisen tärkeiksi tunnustamien kategorioiden 'olemus' ja 'ilmiö' luonnetta. Leniniä voitaneen pitää dialektisen materialismin auktoriteettina. Kirjassaan *Materialismi ja empiriokritisismi* hän kirjoittaa: »Ei ole eikä voi olla kerrassaan minkäänlaisia periaatteellista eroa ilmiön ja olion sinänsä välillä. Ero on vain jo tiedostetun ja vielä tiedostamattoman välillä.» (s. 126) Ja edelleen: »Olioiden 'olemus', 'substanssi' ovat myös suhteellisia; ne ilmaisevat vain ihmisten

syventyvää tietoa objekteista.» (s. 343) 'Olemus', 'olio sinänsä', 'ilmiö' jne. ovat siis vahvasti epistemologisia käsitteitä. Ne eivät ole Leninille puhtaasti ontologisia tai metafysisiä kategorioita, joiden mukaisesti maailma olisi itse jäsentänyt itsensä, meidän tiedostamme riippumatta.

Mutta ilmeisesti ne ovat samalla myös ontologisia kategorioita. Tältä vaikutelmalta ei voi välttyä tutustuessaan dialektisen materialismin »kategoriarjestelmän» esityksiin. Niissä lisäksi yleensä korostetaan, että marxilaisessa filosofiassa ei ole mitään erillistä ontologiaa ja erillistä tietoteoriaa: nämä muodostavat »yksyden».

Kantaa voidaan perustella vetoamalla Leniniin, joka Hegel-kommenteissaan, ns. *Filosofian viikkoissa* (1914–16), antoi ymmärtää, että dialektiikassa — opissa kehityksestä ja yleisestä yhteydestä — tietoteoria ja ontologia lankeavat yhteen. Tämä merkitsee jo selvää etäänymistä ulkoisen realismin asettamuksista sisäisen realismin suuntaan. Voitaisiin myös ajatella, että kysymyksessä on yritys liudentaa ulkoisen ja sisäisen perspektiivin vastakkaisuus jonkinlaiseen korkeampaan synteisiin. Jotta yritys ei jäisi pelkäksi terminologiseksi tempuksi, synteisin yksityiskohdat olisi kuitenkin muotoiltava tavanomaista huolellisemmin.

Olisiko tällaisia johtopäätöksiä tehtävissä myös totuuden käsitteen suhteen? Onko se puhtaasti ei-episteeminen käsite vai onko se jollakin tavalla riippuvainen tiedosta ja käsitejärjestelmästä? Leninin *Filosofian viikot* on tässäkin yhteydessä kiintoisa lähde. Sieltä kohtaamme esimerkiksi kuuluisan lausuman, jonka mukaan »tajuunta ei vain heijasta todellisuutta vaan luokin sitä». Jälleen yritys ylittää ulkoisen ja sisäisen näkökulman vastakkaisuus? Lausuman yleisluontoisuus valitettavasti jättää tulkinnolle liiaksikin liikkumavaraa.

Ottolisemman esimerkin tarjoaa Leninin käsitys ristiriidoista todellisuudessa ja mahdollisuusistamme kuvata niitä käsitteellisesti. Hän tarkastelee liikettä luonnossa ja toteaa, että käsitteemme ja kuvauksemme liikkeestä ovat aina liian yksinkertaisia ja kärkeä kyetäkseen edes periaatteessa antamaan tarkan kuvauksen luonnon ristiriidoista. Me siis Leninin mukaan tiedämme, että luonnossa on ristiriitoja, mutta meidän käsitejärjestelmämme eivät ilman ristiriitaa voi niitä ilmaista. Esimerkiksi liikkeelle ominaista jatkuvuutta ja keskeytyvyyttä — jotka muodostavat reaalisin ristiriidan — ei voi käsitteessä yhdistää. Tämän voidaan tulkita johtuvan siitä, että käsitejärjestelmän on aina täytettävä tietyt minimehdot, kuten kolmannen poissuljetun ja ristiriidan lait.

Mitä tästä on päätettävissä Leninin realismin ulkoisuuden tai sisäisyyden suhteen? On mahdollista ajatella, että tässä Lenin ei ole ulkoinen realisti sikäli, että hänen mukaansa ei voi olla sellaista tilannetta, jossa meillä olisi ideaalinen tieteellinen teoria, joka olisi objektiivisen todelli-

suuden oman jäsentyneisyyden määräämä ainoa oikea kuvaus todellisuudesta. Vaikka reaali maailma asettaisikin rajoittavat ehtonsa tällaiselle teorialle, se ei determinoisisi sitä tykkäänään. Näin toteutuisi sisäisen realismin hellimä ajatus useista oikeista kuvauksista samalle todellisuudelle.

Tuntuu kuitenkin hätköidyitä tulkita Leninin esimerkki argumentiksi episteemisen totuuden käsitteen puolesta. Hän nimittäin piti tiukasti kiinni objektiivisen totuuden ideasta: se, mikä on totta, heijastaa sen ulkopuolella olevaa objektiivista todellisuutta, ja sen totuus (tai epätoisuus) määräytyy yksinomaan tuosta todellisuudesta.

Lisäksi Lenin halusi erottaa suhteellisen ja absoluuttisen totuuden, jotka ovat objektiivisen totuuden lajeja. *Suhteellisesti tosi* on sellainen väite tai teoria, joka heijastaa kohdettaan vain joltakin puolelta, vain osittaisesti. *Suhteelliset totuudet* ovat eräänlaisia välietappeja matkalla kohti *absoluuttista totuutta*, joka antaa kohteesta täydellisen ja lopullisen kuvauksen. Nyt voimmme ajatella, että yllä oleva argumentti sekoittaa objektiivisen ja absoluuttisen totuuden: koska absoluuttisesti totta kuvasta liikkeestä ei voi olla, liikettä koskevien kuvauksen totuudesta tulee käsitejärjestelmien sisäinen asia, siis jotakin ei-objektiivista Leninin mielessä. Lenin sen sijaan luultavasti olisi valmis päättämään totuuden ei-absoluuttisuudesta vain sen suhteellisuuteen: samasta kohteesta on mahdollista antaa useita suhteellisesti tosia kuvauksia, joiden totuudellisuus kuitenkin on objektiivinen, ei-episteeminen asia. Sen sijaan suhteellisten totuuksien muodostaminen ja valinta on tietenkin monin tavoin episteemisesti ehdollistunutta.

Leninin esimerkki näyttää viittaavan myös siihen, että hän ei sido realismia teorioiden suhteen ja realismin maailman suhteen erottamattomasti yhteen. Yhtäältä hän nimittäin katsoo, että meillä ei koskaan periaatteellista syistä voi olla liikkeen ristiriidoista teoreettista kuvausta, joka olisi absoluuttisesti tosi. Silti hän toisaalta on vakuuttunut, että liikettä tietynlaisine sisäisine ristiriitoineen on teoriatranskendentisti olemassa.

Praktinen materialismi

Olen edellä lähinnä heittänyt epäilyksen varjon sen ajatuksen tai toiveen ylle, että marxilainen näkemys (tai kaikki marxilaiset näkemykset) teorian ja todellisuuden suhteesta voitaisiin yksioikoisesti sijoittaa jompaankumpaan Putnamin kategorioista: metafyyseen tai sisäiseen realismiin. Voimakkaampikin kanta on mahdollinen: se, mikä marxilaisessa

näkemyksessä on omintakeista, saattaa epäilyksenalaiseksi koko Putnamin kahtiajaon.

Mikä sitten on tuo omintakeisuus? Se on materiaalisen käytännöllisen toiminnan, praksiksen, keskeinen rooli tietoteorian ja ontologian kysymyksissä. Tätä esiteltäessä viitataan usein Marxin postuumisti julkaistuihin ytimekkäisiin *Feuerbach-teeseihin*. Ensimmäiseen teesiin Marx on kirjannut ydinajatuksensa:

Kaiken tähänastisen materialismin — myös Feuerbachin materialismin — päävika on siinä, että esine, todellisuus, aistillisuus käsitetään vain objektin tai havainnon muodossa, mutta ei inhimillisenä aistillisena toimintana, käytäntönä, ei subjektiivisesti. Sen vuoksi kävi niin, että toimivaa puolta kehittäli idealismi, vastakohtana materialismille — mutta vain abstraktisesti, koska idealismi ei luonnollisestikaan tunne todellista, aistillista toimintaa sellaisenaan. Feuerbach haluaa olla tekemisissä aistillisten, ajatusobjekteista todella eroavien objektien kanssa, mutta hän ei käsitä itse inhimillistä toimintaa esineellisenä toimintana.

Tämän teesin näkökulmasta Putnamin kahtiajaon epäiltävyys on siinä, että se ei ole tyhjentyvä; se sulkee pois Marxin »praktisen materialismin». Se kattaa ainoastaan sisäisen realismin, jota Marxilla vastaa idealismi, ja metafyyksisen realismin, jota Marxilla vastaa Feuerbachin materialismi.

Idealismista Marx sanoo — kehuvaan sävyyn —, että se kehittäli todellisuuskäsityksen toiminnallista puolta, mutta että — nyt moittivaan sävyyn — se käsitti tämän abstraktisti eikä »esineellisesti». Samaa ajatusta voitaisiin yrittää soveltaa Putnamin sisäiseen realismiin: käytännöllinen toiminta on kuvassa mukana, mutta painopiste on kielilyhteyden lingvistisessä toiminnassa, ei materiaalisessa vuorovaikutuksessa »esineellisen» todellisuuden kanssa. Feuerbachin »tarkastelevasta» materialismista Marx sanoo, että sen pohjana on puhtaasti teoreettinen suhtautuminen todellisuuteen. Samanlainen premisi näyttää olevan Putnamin irvikuvassa metafyyksisestä realismista: meidän suhteemme todellisuuteen pelkistyy siihen, että muodostamme siitä teoreettisia representaatioita, joilla on siihen välitön vastavuussuhde.

Nämä ratkaisut näyttävät marxismin näkökulmasta epätydyttäviltä. Molemmat olettavat erillisen tiedon subjektin ja objektin sekä asettavat kysymyksen, miten subjekti saa tiedollisen kontaktin objektiin. Yksi vastaa, että objekti painaa jälkensä passiiviseen subjektiin kuin painolaatta valkoiseen paperiin, toinen vastaa, että aktiivinen subjekti konstruoi

oman objektinsa kuin kirjailija oman kirjansa. Marxismin näkökulmasta nämä ovat vastauksia väärin asetettuun kysymykseen, jonka taustalla on väärä oletus. Subjekti ja objekti eivät ole absoluuttisesti erillisiä, eikä subjektin ongelmana ole havitella kontaktia maailmaan, koska se on jo valmiiksi maailmassa, välittömässä materiaalisessa vuorovaikutuksessa sen kanssa. Toiminnallaan ihminen jatkuvasti muuttaa maailmaa ja sen seurauksena itseään ja käsityksiään maailmasta. Tässä on yksi peruste sille, että marxilaiset nimittävät tietoteoriaansa materialismiksi: tietämisen perustana on materiaalinen kanssakäyminen maailman kanssa.

Ihmisen kehityshistorian yksi olennainen piirre on, että tietystä käytännöllisen elämänsä kehitysvaiheessa hän kohtaa maailman objektina ja itsensä teorioivana, käsitteellisiä representaatioita muodostavana subjektina. Mutta ero subjektin ja objektin välillä näyttäytyy absoluuttisena ja edellä kosketellut ongelmat synnyttävänä vain niille, jotka kehkeytyvä yhteiskunnallinen työnjako on vapauttanut materiaalisesta kanssakäymisestä luonnon kanssa — siis esimerkiksi filosofeille. Mutta ihmiskunta kokonaisuudessaan ei koskaan voi tuosta kanssakäymisestä vapautua, ja juuri sen näkökulmasta tiedon ongelmaa tulisi tarkastella. Tässä vähemmän triviaalissa mielessä marxismi kokee itsensä työväenluokan filosofiana: työväenluokka on ihmiskunnan ja luonnon välisen »aineenvaihdunnan» välitön agentti.

Edellä sanottu merkitsee sitä, että teorian ja todellisuuden välisen suhteen ongelmaa ei voi ratkaista sellaisen subjektin näkökulmasta, joka vain miettii, miten suhteuttaa konstruoimansa teoriat todellisuuteen. Tämä suhteuttaminen on aina käytännöllinen kysymys. Näin kyseiseen ongelmaan ei ole ratkaisua mietiskelevän, akateemisen filosofian sisäpuolella. Tämä Marxilla lienee ollut mielessään sommitellessaan kuuluisaa yhdettätoista Feuerbach-teesiä: »Filosofit ovat vain eri tavoin selittäneet maailmaa, mutta tehtävänä on sen muuttaminen.»

Edellä on vasta luonnehdittu sitä ohjelmallista perustaa, jonka pohjalta marxilaiset ovat pyrkineet rakentamaan omaa ratkaisuaan — ratkaisua, joka ylittäisi Putnamin vastakkainasettelun. Lienee oikein sanoa, että tätä ohjelmaa ei ole vielä toteutettu loppuun saakka. Monet kysymykset näyttävät yksityiskohdissaan olevan yhä avoimia: esimerkiksi marxilaisen realismin suhde totuuden korrespondenssiteoriaan sekä uni-versaaleja koskevaan nominalismiin ja realismiin.

Lisäksi ne kehittelyt, joita näiden kysymysten suhteen on jo esitetty, eivät ole sovitettavissa yhteen. Kuten olemme nähneet, marxismin sisällä esiintyy sitä samaa jännitettä, jota Putnam luonnehtii omalla vastakkainasettelullaan. Esimerkiksi Engelsiä ja Leniniä on syytetty — aiheesta tai aiheetta — sellaisesta »objektivismista», joka tuo mieleen Putna-

min metafysiisen realismin. Vastaavasti esimerkiksi Lukácsia ja Gramscia on moitittu »subjektivismista», joka taas on lähellä Putnamin sisäistä realismia. Tämä osoittaa, että kyseessä on hyvin yleispätevä jännitekenttä, joka ei kunnioita aateperinteiden rajoja, ja että tasapainoilu kultaishalla keskitteliä on vaikeaa.

Tieteellinen realismi ja praktinen tietoteoria

Lopuksi on syytä esittää mitä kiinnostavin havainto: myös modernin tieteellisen realismin piirissä esiintyy pyrkimystä suunnistaa tuolle keskitielelle, kompassina juuri filosofiseen arvoasemaan kohotettu käytännön käsite. Mainitsen kaksi esimerkkiä.

Ian Hacking arvostelee kirjassaan *Representing and Intervening* (1983) aikaisempaa tieteenfilosofiaa rajoittumisesta ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmaan pohtieensa tieteen postuloimien ei-havaittavien objektien reaalisuuden ongelmaa. Tästä näkökulmasta teoreettiset representaatiot asettuvat filosofisen tutkimuksen polttopisteeseen. Tämä on Hackingin mielestä yksipuolinen lähtökohhta. Tieteenfilosofia on unohtanut — huolimatta kokeellisen metodin ylistyksestään —, että tutkijoilla on myös käytännöllinen, kausaalinen kosketus maailmaan. Tutkimuksessa usein suoritetaan interventio luonnon prosesseihin: niitä kyetään käynnistämään, muuttamaan, ohjaamaan. Tämä kyky perustuu tietoon luonnon objektien kausaalista ominaisuudesta. Juuri tästä kausaalisen intervention näkökulmasta reaalisuuden ongelmasta ongelma ratkeaa tavalla, joka väistää sekä sisäisen realismin idealismin että passivistiset muotoilut metafysisestä realismista. (Kuinka ollakaan, argumentti on kutakuinkin sama kuin se, jonka Engels esitti vuosisataa aiemmin teoksessaan *Ludwig Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu* (1888).)

Hacking pitää eksperimentaalista argumenttiaan realismin puolesta parempana kuin epistemologista tai eksplanatorista argumenttia, jossa viitattaisiin totuuteen ja selityskykyyn. Meidän uskokuksemme elektronien olemassaoloon perustuu kykyymme suihkuttaa niitä, ei siihen, että sitoutumalla jonkin elektroneja postuloivan teorian totuuteen kykenemme hyviin selityksiin maailman ilmiöille. Uskomus jonkin teorian totuuteen ei ole Hackingille ehto uskonnukselle tuon teorian kuvailemien objektien olemassaoloon. Tämän vuoksi totuuden korrespondenssiteoria ei Hackingin »eksperimentaalille realismille» ole keskeinen ongelma. Hän on enemmän realisti maailman kuin teorioiden suhteen.

Wilfrid Sellarsin realismissa, jossa myös on selvä praktinen korostus,

tilanne on toisenlainen. Sellarsille nimenomaan parhaiten selittävät teoriat kertovat meille, mitä on olemassa. Sitoutuminen teorian totuuteen on hänelle sitoutumista sen postuloimien objektien reaalisuuteen. Mutta teorian totuudessa ei ole kysymys korrespondenssista klassisessa mielessä: totuus ei ole semanttinen suhde kielen ja maailman välillä. Semanttiset suhteet ovat Sellarsilla kielen sisäisiä suhteita — tässä on hänen realisminsa sisäisen aspektin yksi puoli. Mutta kielellä on suhde myös kielen ulkopuoliseen todellisuuteen — kieltä vain ei tällöin ymmärretä semanttisena koneistona, jonka ilmauksilla olisi jotenkin sisältöä rakentunut kyky viitata itsensä ulkopuolisiin asioihin ja liittää niihin merkityksiä. Askel kielestä maailmaan ei ole tässä mielessä semanttinen. Kieli saa kontaktin itsensä ulkopuoliseen maailmaan, kun se ymmärretään samanlaisena asiana kuin ulkomaailma itse, luonnonolentona, tarkemmin sanoen jonona mustekuvioita tai ääniaaltoja.

Askel tällä tavoin naturalisoidusta kielestä maailmaan on käytännöllinen.

Ihmisten kausaaliseen vuorovaikutukseen ulkomaailman kanssa sisältyy yhtenä momenttina tuottaa mustekuvioita ja ääniaaltoja, jotka merkitsevät ihmisille jotakin. Kosketusta todellisuuteen ne eivät kuitenkaan saa merkitsevänä ilmauksina, vaan fysikaalisina objekteina, jotka ihmis-toiminta monimutkaisin satein liittävät ei-kielellisiin ulkomaailman objekteihin. Tämä voi tapahtua enemmän tai vähemmän adekvaatisti tai »totuuden mukaisesti», kun totuutta ei ymmärretä semanttisen korrespondenssin mielessä. Taustalla on jonkinlainen praktinen tai kausaalinen tietoteoria: tieto on tulos ja osa subjektin ja objektin kausaalisesta vuorovaikutuksesta. Sukulaisuus marxilaiseen näkemykseen on ilmeinen, mutta sen läheisyydestä on ilman erillistä tutkimusta vaikea sanoa mitään.

4. Tiede ja filosofia

Koskettelen lopuksi lyhyesti paria filosofian luonnetta ja tehtäviä valaisevaa »metafilosofista» kysymystä ennen kaikkea filosofian ja erityisteiden välisen suhteen näkökulmasta. Miten perinteiset filosofisen tietoteorian ja metafysiikan opit suhtautuvat siihen, mitä erityistieteillä on sanottavanaan tietämisestä ja todellisuudesta? Onko tämä suhde a priori vai a posteriori? Onko se analyttinen vai synteettinen? Myös tällaisien kysymysten tiimoilta uskon löytäväni tieteellisen realismin ja marxismin leikkausalueita.

Aloittakaamme filosofian apriorisuutta koskevasta kysymyksestä. Onko olemassa tai onko mahdollista tai järkevää rakentaa sellainen »ensimmäinen filosofia», joka edeltää erityistieteitä ja kohoaa niiden yläpuolelle asemaan, josta se sanelee niiden pätevyyden ehdot? Filosofian historia tuntee monia esimerkkejä myönteisestä vastauksesta. Spekulaatiivisen luonnonfilosofian monet versiot esimerkiksi rakentuivat sellaisille metafysisille, todellisuuden yleistä luonnetta koskeville periaatteille, joita ei ollut saatu erityistieteellisen tutkimuksen tuloksina mutta joita pidettiin velvoittavina ja loukkaamattomina lähtökohtina tuollaiselle tutkimukselle. Looginen positivismi edustaa toisenlaista aprioristista metafysiologiaa: filosofia asettaa erityistieteiden kielelle ja päätelmien rakenteelle tietyt loogiset ja semanttiset ehdot, joiden alkuperä ja oikeutus on jossakin muualla kuin noissa tieteissä. Molemmissa tapauksissa käsitys tieteellisen metodin olennaisista piirteistä on peräisin filosofiasta, joka ei ole vastaanottavaisessa suhteessa erityistieteisiin.

Ei ole epäilystä, että useat modernit tieteelliset realistit ainakin joissakin suhteissa jatkavat tätä perinnettä. Mutta hyvin monet tavoittelevat katsomustensa koherenssia ulottamalla myös filosofiisiin kysymyksiin sen periaatteen, että luotettavin tieto on faktuaalinen tieteellinen tutkimus.

Filosofiasta tulee tällöin tiedesensitiivinen, erityistieteiden tutkimustuloksiin nähden aposteriorinen hanke. Filosofinen metafysiikka menettää itsenäisyytensä: kysymys todellisuuden yleisimmistä määreistä on vastattavissa vain nojautumalla faktuaalisen tieteellisen tutkimuksen tuloksiin. Tietämisen yleiset periaatteet eivät ole enää autonomisen filosofian epistemologisia ongelmia: tiedon hankkiminen ja perustelu ovat osa reaalisten ihmisten elämää, jollaisina niitä on tutkittava — esimerkiksi neurofysiologian, psykologian ja sosiologian keinoin. Kysymys tieteellisesti metodista, parhaasta tavasta saavuttaa mahdollisimman luotettavaa tietoa maailmasta, on tieteellinen, ei filosofinen, kysymys.

Se, mikä on ihmiselle paras tapa hankkia tietoa jostakin kohteesta, riippuu ihmisen luonteesta (hänen episteemisistä kyvyistään), kohteen luonteesta sekä niiden välisen vuorovaikutuksen luonteesta. On tieteellisen tutkimuksen tehtävä selvittää tiedonhankinnan rakenneosien luonne ja siten tieteellisen metodin peruspäiitteet. Tämä merkitsee sitä, että käsitys tieteellisestä metodista kehittyi tieteen kehityksen myötä. Kun esimerkiksi tieteen tutkimuksessa (itse tieteeeseen kohdistuvassa tutkimuksessa) on viime aikoina yhä selvemmin havaittu, että tieteellinen tutkimus on mitä moninaisimmin kytkennöin sidoksissa ympäröivään kulttuu-

riin ja yhteiskuntaan, tämä tekee tieteenfilosofian ja metodologian riippuvaiseksi yleisen yhteiskunta- ja kulttuuritutkimuksen tuloksista.

Tiedesensitiivinen, aposteriorinen filosofia ja metodologia esiintyy tieteellisillä realisteilla vielä paljolti ohjelmallisena ideana, rakennusprojektina — jonka luonteeseen siis kuuluu, että sitä ei koskaan saada päätökseen. Monia kehitelemiä on toki jo esitetty. Työmaalla kunnostautuneista on mainittava ainakin Richard Boyd, Paul Churchland, Clifford Hooker, Wilfrid Sellars ja Marx Wartofsky. He ovat asettaneet kyseenalaiseksi perinteisiä käsityksiä esimerkiksi kielestä, rationaalisuudesta ja totuudesta tieteessä.

Marxismissa on askarreltu samanlaisen koskaan päättymättömän rakennusprojektin parissa jo pitkään. Itse asiassa sen juuret on jäljitettävissä tradition alkuvaiheisiin saakka. Jo Marx ja Engels yhteisteoksessaan *Saksalainen ideologia* (1845—46) arvostelivat spekulatiiviseen systeemirakentamiseen suuntautuvaa filosofiaa ja esittivät myöhemmin tulkinnanvaraiseksi todetun — varsin voimakkaan — teesin, että filosofia ajan mittaan korvautuu positiivisella tieteellä. Luultavasti he tällöin tarkoittivat filosofiaa siinä muodossa, jonka kohtasivat omassa hegeliäisessä aateperinössään. Ainakaan myöhempi marxismi ei ole toteuttanut mitään täydellistä filosofian likvidoinnin, erityistieteisiin luodentamisen ohjelmaa. Toisaalta filosofian asema ja identiteetti on kyllä muodostanut ongelmallisen ja kiistanalaisen teeman marxismin piirissä.

Nämä ongelmat kärjistyvät dialektiikan luonteesta ja roolista esitehtyissä tulkinnoissa. Dialektiikka muodostuu kehityksen ja kokonaisuhteyden yleisiä ideoita täsmäntäivistä kategorioista ja »laeista», joiden ajattelaaan soveltuvan sekä maailmaan että sitä koskevaan ajatteluun. Kaikki on liikkeessä, ristiriidat toimivat kehittyvän liikkeen pontimina ja solmu-kohtina, kehitys etenee tasaisten ja hyppäyksellisten vaiheiden kautta, kehitys on edistystä sikäli, että uusi syntetisoi vanhaan sisältyvän arvokkaan korkeammalla tasolla jne. Marxilaiset ovat keskustelleet tällaisten periaatteiden luonteesta. Voidaanko ne ymmärtää, paitsi metodologiseriana heuristiikkana tieteelliselle tutkimukselle, myös deskriptiivisenä teoriana maailmasta ja ihmismielen toiminnasta? Ja jos voidaan, onko sen soveltuvuudella mitään rajoja, vai onko se universaalisti tosi?

Jotkut ovat katsooneet aiheelliseksi rajoittua pelkkään »subjektiiviseen dialektiikkaan», joka sisältäisi vain ajattelun periaatteita. Toiset ovat valmiita puhumaan myös yhteiskuntakehityksen dialektiikasta. Kolmannet pitävät dialektiikkaa teoriana myös luonnon prosesseista. Kaikissa tapauksissa täytyy asettaa kysymys, missä suhteessa dialektiikka on kulloiseenkin kohteeseensa ja sitä koskevaan erityistieteelliseen tutkimukseen ja tietoon. Tämänkin kysymyksen suhteen esiintyy erilaisia

näkemyksiä.

Dialektisessa materialismissa dialektiikalle annetaan tärkeä ja suhteellisen itsenäinen asema. Dialektiikka ymmärretään lakien ja kategorioiden systeeminä, jossa on kerätty yhteen ja yleistetty tieteellisen tutkimuksen tuloksia.

Koska erityistieteet kehittyvät, on dialektiikan systeeminkin kehityttävä, joskin yleisyytensä vuoksi ilmeisesti hitaammin. Jo Lenin — analysoidessaan vuosisadan vaihteen vallankumousta fysiikassa — totesi, että jokaiseen merkittävään muutoksen tieteellisessä tiedossa on aina saatava vastineensa filosofiasa. Filosofia siis ymmärretään aposteriorisena, tiedesensitiivisenä hankkeena. Mutta samalla sitä pidetään hyvin kattavahikkona toimissaan asettaa jonkinlaisia normatiivisia reunaehtoja tieteelliselle tiedonmuodostukselle.

Eräät marxilaiset ovat kavahtaneet dialektiikalle tällä tavoin annettua universaalia ja systemaattista luonnetta peläten sen johtavan suljettuun, kiinteään ja a priori annettuun filosofiseen aksiomaatiikkaan. Tällaista näkemystä ovat viime vuosina edustaneet jotkut ns. pääomalogogisen suuntauksen edustajat. He pyrkivät riisumaan dialektiikan universalisovista vaateista ja relativimaan sen täysin tiettyihin yhteiskunnallisiin erityisehtoihin ja näitä ehtoja tutkivaan teoreettiseen tieteseen. Nämä ehdot muodostuvat heille kapitalistisen tavaratuotannon yhteiskuntasuhteista ja tuo tiede Marxin *Pääomassa* luonnostelemasta »poliittisen taoloustieteen kritiikistä». Näiden pääomalogogikkojen mielestä dialektiikka ilmentää vain tiettyjä historiallisesti ehdollisia olosuhteita, joita tutkivan tieteen tiedollisesta sisällöstä sitä ei voi irrottaa itsenäiseksi ja yleispäteväksi filosofiksi. Tässä näkemyksessä dialektiikan kohde- ja tiedesensitiivisyydestä ei ole pitkä matka koko filosofian reduktiiviseen eliminointiin.

Onko aposteriorisen filosofian itsenäisyydelle sitten osoitettavissa mitään oikeutusta? Tämä on sekä tieteelliselle realismille että marxismille yhteinen kohtalonkysymys. Vastattaessa siihen tulisi samalla hälventää se epäily, että tieteellisen metodologian tiedesensitiivisyys johtaa keuhään: käsitys tieteellisestä metodista perustuu tieteellisiin tutkimuksiin, jotka perustuvat tieteelliseen metodiin jne. Vastauksessa olisi luullakseni viitattava yhtäältä filosofian ja erityistieteiden ja niiden välisen suhteen kehitysdynamiikkaan ja siinä esiintyviin ajallisiin porrastuksiin sekä toisaalta filosofian ja erityistieteiden paikkaan inhimillisen ajattelun erilaisilla tasoilla. Olemme tulleet toiseen alkuperäisistä kysymyksistämme, kysymykseen filosofian analyttisyydestä ja synteettisyydestä.

Filosofian tehtävät on yhdessä tämän vuosisadan vaikutusvaltaisessa virtauksessa pelkistetty kielen analyysiksi. Filosofian tehtävänä ei tämän käsityksen mukaan ole sanoa mitään maailmasta; faktuaalisten, synteettisten väitteiden esittäminen on erityistieteiden tehtävä. Analyttinen tieteenfilosofia paneutuu erittelemään tieteen kieltä selventääkseen sitä, poistaakseen siitä ristiriitaisuuksia ja semanttista häilyä. Analyttinen filosofian filosofia on siten ei-synteettistä kahdessa mielessä: se ei pyri sanomaan maailmasta mitään eikä se pyri rakentamaan kokonaisvaltaista katsomusjärjestelmää maailmankuvan mielessä.

Vaikka tieteellinen realismi nykyisessä hahmossaan on monissa suhteissa analyttisen filosofian perillinen, siinä esiintyy ainakin ohjelmallisessa muodossa synteettisen filosofian vahvoja ituja, molemmissa analyttisen filosofian hylkäämissä merkityksissä.

Kokonaissysteemin rakentamisyrittämiä esiintyy esimerkiksi Sellarsin, Wartofskyn ja Hookerin filosofiasa sekä Bungen vielä keskeneräisessä mutta kunnianhimoisessa teossarjassa *Treatise on Basic Philosophy* (1974—). Havainnollisesti näitä yrittämiä on luonnehtinut J. J. C. Smart teoksessaan *Philosophy and Scientific Realism* (1963). Siinä hän ilmoittaa kirjoittavansa synteettistä filosofiaa, joka pyrkii luonnostelemaan koherenttia ja tieteellisesti uskottavaa maailmankatsomusta. Tämä ei kuitenkaan merkitse analyttisten tehtävänasettelujen hylkäämistä. Filosofia on Smartin mukaan nimittäin yritys ajatella sekä selvästi että kattavasti maailman luonnetta ja toiminnan periaatteita, se on sekä kielen analyysiä että yritystä ilmaista tiede kokonaisuudessaan. Filosofia synoptisena maailmankatsomuksena ei ole kiinnostunut vain mielekkään ja mielettömän kielenkäytön distinktiosta — kuten analyttinen filosofia — vaan myös toden ja epätoden distinktiosta.

Tässä nousee esiin filosofian synteettisyyden toinen merkitys: filosofia pyrkii esittämään yleisiä tosia väitteitä maailmasta. Nämä synoptiset väitteet ovat alustavia, tentatiivisia erityistieteiden väitteiden tapaan. Vaikka synoptisille hypoteeseille on hankala tai mahdotonkin osoittaa mitään empiirisiä testejä, me voimme Smartin mielestä tehdä rationaalisia valintoja niiden välillä. Filosofian keskeinen tehtävä on auttaa meitä tämän valinnan tekemisessä.

On selvää, että analyttiset tehtävänasettelut antavat filosofialle itseenäisen aseman, joskin tämä saadaan aikaan filosofian alaa supistamalla. Myöskään synteettisten tehtävänasettelujen ei tarvitse hävittää filosofian autonomiaa, vaikka siitä tuleekin voimakkaasti suhteellista ja ehdollista erityistieteisiin nähden — niin kauan kuin näissä tapahtuu kehitys-

Olemme päätyneet kiinnostavan johtopäätöksen kynnykselle: tieteellinen realismi — ja suuri osa marxismista — antaa tieteelle tärkeän merkityksen, mutta tämä näyttää vain korostavan filosofian olennaisia asemaa inhimillisen ymmärryksen kokonaisuudessa.

Kirjallisuutta

Tieteellistä realismia koskettelevaa kirjallisuutta on vielä kovin niukalti suomessa. Mainittavimmat työt ovat Raimo Tuomelan *Tiede, toiminta ja todellisuus* (Gaudeamus, 1983) ja »Tieteellinen realismi — tieteen oma filosofia?», *Tiede & Edistys* 2/1982, Ilkka Niimiluodon *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus* (Otava, 1984) sekä käänös Wilfrid Sellarsin artikkelista »Filosofia ja tieteellinen ihmiskuva», teoksessa *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*, toim. R. Tuomela ja I. Patoluoto (Gaudeamus, 1975).

Tieteellisen realismin kattavaa yleisesitystä ei ole olemassa. Aineksia tarjoavat esim. Edward MacKinnon: *The problem of scientific realism* (Prentice-Hall, 1974), J. J. C. Smart: *Philosophy and scientific realism* (Routledge & Kegan Paul, 1963), Roger Trigg: *Reality at risk* (Harvester, 1980), Michael Devitt: *Realism and truth* (Princeton University Press, 1984), J. Leplin (toim.): *Scientific realism* (University of California Press, 1984) sekä Jerrold Aronson: *A realist philosophy of science* (Macmillan, 1984). Yleiskuvan rakennuspuita voi yrittää etsiä myös eräiden aikakauslehtien tieteelliselle realismille omistetuista teemamerkoista. Ks. esim. *Synthese*, numerot 51/2, 52/1 ja 52/3 (1982) ja *Philosophical Quarterly*, heinäkuu 1982.

Wilfrid Sellarsin vaikeaselkoiseen filosofiaan on kirjoitettu joitakin hyviä johdatusia, ks. esim. em. Raimo Tuomelan kirja (ks. myös laajennettu versio. *Science, action and reality*, Reidel, 1985) sekä Joseph Pitt (ed.): *The philosophy of Wilfrid Sellars: Queries and extensions* (Reidel, 1978) ja Pitt: *Pictures, images, and conceptual change* (Reidel, 1981). Sellarsin omista teoksista voi mainita *Science, perception and reality* (Routledge & Kegan Paul, 1963), *Science and metaphysics* (Routledge & Kegan Paul, 1968) ja *Naturalism and ontology* (Ridgeview, 1979). Sellarsilaista realismia kehittälevät mm. Jay Rosenberg: *Linguistic representation* (Reidel, 1974) ja *One world and our knowledge of it* (Reidel, bridge University Press, 1979).

Mario Bungen selkeälinjainen realismi on helpommin lähestyttävissä, aloittamalla esimerkiksi hänen teoksestaan *Scientific materialism* (Reidel, 1981). Perusteellisemman kuvan saa Bungen seitsenosaisiksi tarkoitettua kokonaisuustyksestä *Treatise on basic philosophy* (Reidel, 1974—), josta on jo ilmestynyt semanttikkaa, ontologiaa ja epistemologiaa käsitteleviä osia. Rom Harrén ajatteluun voi tutustua lukemalla hänen helpohkotajuisen teoksensa *Philosophies of science* (Oxford University Press, 1972). Muita lähteitä ovat *Principles of scientific thinking* (Macmillan, 1970), yhdessä Edward Maddenin kanssa kirjoitettu

tä, eli käytännössä loputtomiin. Milkaan erityistiede ei nimittäin kuvassaan maailmasta pyri eikä kykene sellaiseen kokonaisvaltaiseen kattavuuteen kuin filosofia. Kyetäkseen tällaiseen synteettiseen kokonaisnäkemykseen filosofian tulee yhdistellä ja yleistää tieteiden tuloksia luovasti. Mitään mekaanisia yleistämisen sääntöjä ei voi soveltaa, koska eri tieteet ovat sekä kehitystasoltaan että faktuaaliselta sisällöltään erilaisia. Tämä tekee mahdolltomaksi reduktion päinvastaiseen suuntaan, filosofiasta erityistieteisiin.

Kaikki tieteelliset realistit eivät ole kaikissa suhteissa näiden ajatusten kannalla. Sama on tilanne marxismissa. Esimerkiksi Louis Althusser on sitä mieltä, että filosofian tehtävänä on muotoilla »teesejä», jotka eivät ole tosia tai epätosia. Mutta lienee kiistatonta, että dialektinen materialismi on vahvassa mielessä synteettistä filosofiaa. Synteessin pohjamateriaali ymmärretään lisäksi hyvin laajasti. Yleensä dialektisen materialismin esityksissä filosofia esitetään synteettinä yhteiskunnallisesta tietosuudesta, joka kattaa tieteen ohella mm. taiteen, etiikan ja ihmisten jokapäiväiset elämänkokemukset. Jo tämä filosofian juurtuminen useampaan inhimilliseen olemassaolon ja ajattelun alueeseen antaa sille tietyn autonomian suhteessa erityistieteisiin. Filosofiasta ei tule pelkkää erityistieteiden johdannaisa, vaikka sen tulisikin olla vastaanottavainen niiden tutkimustuloksille. Tekisi mieleni tulkita tämä näkemys aikaisemmin puheena olleen »kontekstualistisen realismin» todellisuuskäsityksen valossa: jos eri tieteiden postuloimat objektit ovat reaalisia vain omassa kontekstissaan samoin kuin muiden kognitiivisten hankkeiden objektit omissaan ja vain maailmankaikkeus kokonaisuutena on absoluuttisesti reaallinen, filosofia ei voi yleistää ja syntetisoida vain yhden kontekstin tai vain tieteellisten kontekstien ehdoilla. Jos filosofia pyrkii kokonaisuuden kemeykseen, sen on otettava synteettisen projektinsa pohjaksi kaikki kontekstit.

Tietynlainen sukulaisuus myös Sellarsin näkemysiin on silmiinpistävä.

Sellarshan katsoo, että ihminen muodostaa maailmasta kaksi kilpailevaa kuvaa. Tieteellisistä teorioista muodostuva tieteellinen kuva kertoo, minkälainen maailma todella on. Ilmiä luonnehtii maailmaa sellaisena kuin se arkikokemuksessa ihmisille ilmenee, kun ihmiset ymmärretään moraalina agentteina. Vaikka näitä kuvia on vaikea sovittaa yhteen, filosofia ottaa tämän tehtäväkseen ja muodostaa ne yhdistävän synoptisen vision. Jos siis tiede kertoo, minkälainen maailma on, niin filosofia sijoittaa ihmisen kaikkine ominaisuuksineen tuohon maailmaan, tekee siitä ihmiselle ymmärrettävän ja hallittavissa olevan maailman tai Sellarsin sanoin — auttaa ihmistä »löytämään tiensä maailmassa».

Causal powers (Blackwell, 1975) sekä sosiaalipsykologiaa tarkasteleva Social being (Blackwell, 1979). Roy Bhaskarin tärkein teos on A realist theory of science (Harvester, 1975), jossa kehittämiään ajatuksia hän on soveltanut yhteiskuntatieteisiin kirjassa The possibility of naturalism (Harvester, 1979).

Marx Wartofskyn ajattelua valottaa monipuolisesti kirjoituskokoelma Models: Representation and the scientific understanding (Reidel, 1979). Maurice Mandelbaumin realismin kannalta tärkein teos on Philosophy, science and sense perception (Johns Hopkins, 1964). Karl Popperin filosofian realistisia aineksia voi etsiä esim. hänen kirjastaan Conjectures and refutations (Routledge & Kegan Paul, 1963). Perusteellisempi selvitys tekstissä esitellystä Richard Schlagelin realismista löytyy artikkelista »Contextualistic realism», Philosophy and Phenomenological Research 1981. Hilary Putnamin realismin ja sitä koskevien epäilysten muuntumia voi seurata lukemalla Meaning and the moral sciences (Routledge & Kegan Paul, 1978) sekä Reason, truth and history (Cambridge University Press, 1981).

Tieteellisen edistyneen teemaa realismin näkökulmasta käsittelevät mm. Peter Smith: Realism and the progress of science (Cambridge University Press, 1981) ja Ilkka Niiluoto: Is science progressive? (Reidel, 1984). Kokeentelemisen filosofiset kysymykset ovat esillä mm. Ian Hackingin haastavassa kirjassa Representing and intervening (Cambridge University Press, 1983). Harrén teoksessa Great scientific experiments (Oxford University Press, 1983) sekä em. Bhaskarin (1975) kirjassa. Yleiskäsitteiden ongelmaan paneutuu D. M. Armstrong: Universals and scientific realism, Vols. I - II (Cambridge University Press, 1978).

Useista edellä mainituista teoksista löytyy luonnontieteiden filosofisia ongelmia valaisevia esimerkkejä. Erikseen voisi mainita vaikkapa David Bohmin Causality and chance in modern physics (D. van Nostrand, 1957) ja Wholeness and the implicate order (Routledge & Kegan Paul, 1980) sekä Edward MacKinnonin Scientific explanation and atomic physics (University of Chicago Press, 1982), joissa kosketellaan mm. kvanttifysiikan kiisteltyjä kysymyksiä. Raimo Tuomela on soveltanut realistista filosofiaa psykologiaan — Human action and its explanation (Reidel, 1978) — ja sosiaalipsykologiaan — A theory of social action (Reidel, 1984). Ks. myös esim. em. Harré (1979) ja Harré & Secord: The explanation of social behaviour (Blackwell, 1972). Sosiologian ja yleensä yhteiskuntatieteiden periaatekysymyksiä koskettelevat realismin näkökulmasta mm. em. Bhaskar (1978) ja Russell Keat ja John Urry: Social theory as science (Routledge & Kegan Paul, 1975). Sekä Andrew Sayer: Method in Social Science (Hutchinson, 1984).

Marxismia ja sen filosofiaa käsittelevää kirjallisuutta on olemassa monin verroin runsaammin ja useammilla kielillä, myös suomeksi. Johdattavia yleistäksiäkin on hyvin saatavilla. Ruotsin kielestä käännetty kirjoituskokoelma Marxilaisuuden filosofia (Kansan Sivistystyön Liitto, 1982) tarjoaa tasokkaan ja pooleemisen katsauksen aiheensa eri puolin. Marxismia sijoittaa filosofisten oppien kokonaisuuteen Teodor Oizerman: Filosofian pääsuuntaukset (Edistys, 1977). Dialektiselle materialismille ominaista käsittevälineistöä selvittelee A. Septulin:

Dialektiikan kategoriat ja lait (Edistys, 1977). Filosofian luonnetta ja asemaa marxismen historiassa kartoittaa Alex Callinicos: Marxism and philosophy (Oxford University Press, 1983). Ns. läntisen marxismen suuntauksista — Lukácsista Althusseriin — keskustelee Western Marxism: a critical reader (Verso, 1978). Marxilaisen materialismin tai realismin luonnetta analysoi David-Hillel Ruben: Marxism and materialism (Harvester, 1979). Ajankohtaista keskustelua marxismien filosofista — ja viime aikoina myös tieteellisestä realismista — ilmestyy jonkin verran Tiede & Edistys -lehden palstoilla.

Marxismien varhaisklassikkojen teoksia on hyvin saatavissa suomen kielellä. Esim. Karl Marx: Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset 1844 (Edistys), Pääosa, I, II ja III osa (Edistys, 1974 ja 1976) ja tieteen metodia pohtiva »Grundrissen» johdanto (Kansankulttuuri, 1975) sekä Friedrich Engels: Anti-Dühring (Kansankulttuuri, 1971) ja Luonnon dialektiikka (Edistys, 1971). Ks. myös Marx ja Engels: Valitut teokset, 6 osaa (Edistys, 1978-79), jotka sisältävät monia filosofisesti tärkeitä tekstejä, mm. Saksalaisen ideologian ensimmäisen luvun, Marxin Teesejä Feuerbachista ja Engelsin Ludw. Feuerbach ja klassisen saksalaisen filosofian loppu. V. I. Leninin tärkeimmät filosofiset teokset ovat Materialismi ja empiriokritiisimi (Edistys, 1971) ja Filosofian vihkot (Teokset, 38. osa, Edistys). Tulkinta- ja opasteoksista ei ole puutetta. Ks. esim. Isaiah Berlin: Karl Marx (Otava, 1968), Allen Wood: Karl Marx (Routledge & Kegan Paul, 1981), T. I. Oizerman: Marxin »Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset» ja niiden tulkinnat (Kansankulttuuri, 1975), Reijo Wilenius: Marx ennen Marxia (Weilin & Göös, 1966), W. F. Haug: Luentoja Marxin Pääosasta (Kansankulttuuri, 1982), Jindrich Zelený: Die wissenschaftslogik bei Marx und »Das Kapital» (Akademie-verlag, 1968; on engl.), Derek Sayer: Marx' method (Harvester, 1979), Bonifati Kedrov: Engelsin Luonnon dialektiikasta (Edistys, 1978), B. M. Kedrov: Johdatus Leninin teokseen Materialismi ja empiriokritiisimi (Kansankulttuuri, 1976), Agyn Kasymzanov: Johdatus Leninin Filosofian vihkoihin (Edistys, 1977).

Tämän vuosisadan marxismien merkkitieteeksi on György Lukács: Geschichte und Klassenbewusstsein (Luchterhand, 1968; alkup. 1923; on ruots. ja engl.). Antonio Gramscin tekstejä on suomennettu, ks. esim. Vankilavihkot (Kansankulttuuri, 1979). Samaan vaiheeseen kuuluu Karl Korsch: Marxismus und Philosophie (Europäische Verlagsanstalt, 1966; alkup. 1923; on ruots. ja engl.). Frankfurtin koulukunnan ajatusmaailmaa valaisevat esim. kaksiosaiseen teokseen Kritische Theorie (Fischer, 1968) koottu valikoima Max Horkheimerin kirjoituksia, Theodor Adorno: Negative Dialektik (Suhrkamp, 1966; on engl.), Herbert Marcuse: Negations: Essays in critical theory (Penguin, 1972), Jürgen Habermas: Erkenntnis und Interesse (Suhrkamp, 1968; on engl.) ja Alfred Schmidt: Der Begriff der natur in der lehre von Marx (Europäische Verlagsanstalt, 1971; on engl.). Alfred Sohn-Rethelin tärkein teos on Geistige und körperliche Arbeit (Suhrkamp, 1970). Pääomalogista virtausta edustaa Helmut Reichelt: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx (Europäische Verlagsanstalt, 1970).

Astromarxismien keskeisiä tekstejä ovat kääntäneet ja toimittaneet T. Bottomore ja P. Goode teokseen Austro-Marxism (Clarendon Press, 1978). Uu-

demman italialaisen marxismin tärkeitä teoksia ovat Galvano Della Volpe: *Logic as a positive science* (New Left Books, 1980, alkup. 1969) ja Lucio Colletti: *Marxism and Hegel* (New Left Books, 1973; alkup. 1969). Kriittinen johdatus ranskalaisen marxismin historiaan on Peter Kemp: *Marxismen i Frankrike* (Liber Förlag, 1981). Eksistentiaalismin ja marxismin suhteisiin voi perehtyä teoksesta Pietro Chiodi: *Sartre and Marxism* (Harvester, 1978). Louis Althusserin tärkeimmät teokset ovat *Pour Marx* (Maspero, 1965; on ruots. ja engl.) ja *Lire Le Capital* (Maspero, 1965; on ruots. ja engl.). Ks. myös esim. Alex Callinicos: *Althusser's Marxism* (Pluto Press, 1976). Suomeksiin on käännetty kokoelma *Ideologiset valtakoneistot* (Vastapaino, Jyväskylä, 1984).

Dialektista materialismia tieteellisen tutkimuksen metodologiana kehrittelee Pavel Kopnin: *Dialektiikka, logiikka, tiede* (Edistys, 1975). Dialektiikkaa yleisellä ajattelun logiikkana pohtii E. V. Ilyenkov: *Dialectical Logic* (Progress, 1977; on suom.) Luonnontieteiden filosofisiin ongelmiin paneutuvat M. E. Omelyanovsky (ed.): *Lenin and modern natural science* (Progress, 1978) ja P. Plath & H. J. Sandkühler (hsg.): *Theorie und Labor* (Pahl-Rugenstein, 1978). Fysiikan kysymyksiin keskittyy Vjatseslav Stepin: *Tieteellisen teorian muodostus* (Progress, 1983).